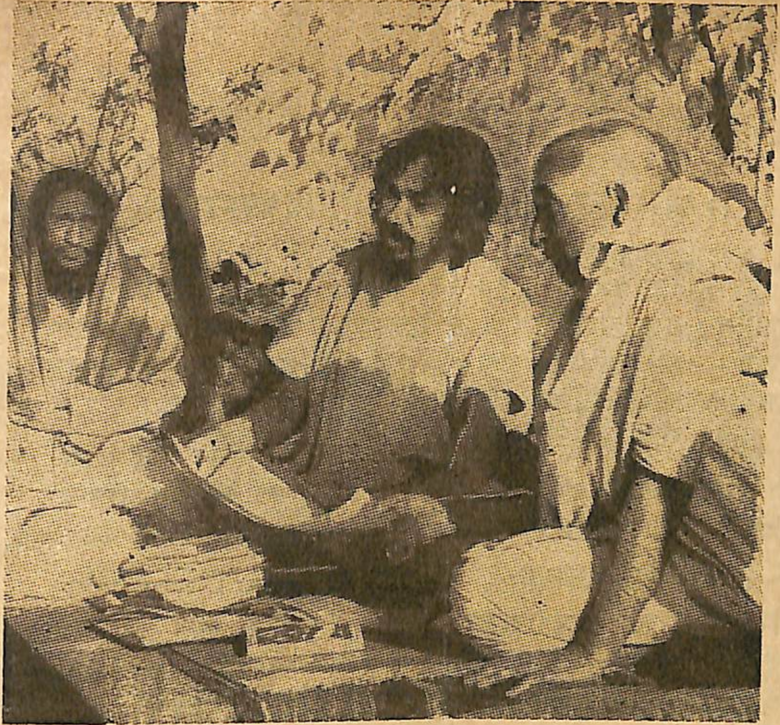

॥ योगिवर्यः श्रीनरहरिनाथः ॥

शारदा । संस्कृतपत्रिका । मुद्रणसिद्धिकार्यं स्वीकुरुते । अत्र मुद्रणकार्यं सुखदं भवति । क्लेशाः न्यूनीभवन्ति । शुद्धमुद्रणे दक्षचित्ताः सन्ति । वार्ता सर्वत्र प्रसृता । हिमनगपरिसरं प्राप्ता ।

नेपालराष्ट्रजनैः श्रुता । सर्वे पुण्यपत्तनं प्रति धावन्ति । तेषु प्रधानाः योगिवर्याः नरहरिनाथाः । पञ्चाशत् (५०) वर्षवयस्काः । तेजस्विनः । नैकभाषाप्रवीणाः । गोरक्ष-ग्रन्थ-माला-संचालकाः । षण्णवति-(९६)ग्रन्थ-लेखकाः । (९७) सप्तनवति-तमं स्वीयं ग्रन्थं प्रकाशयन्ति । श्री सिद्ध-रामनाथकथा । संस्कृतं महाकाव्यम् । मधुमधुरम् । हिन्दी-मराठी-भाषानुवादयुतम् । पृष्ठसंख्या (२५०) सार्धशतद्वयम् । मुद्रणं २०,००० (विंशसहस्रात्मकम्) । अतिकठिनं कार्यम् । परं शारदाकारैः सानन्दं स्वीकृतम् । कर्तव्यधिया । संस्कृतनिष्ठया । श्रीयोगिवर्य-स्नेहातिशयेन । श्रीशारदा तत्र सिद्धिदायिनी ।

शुद्धमुद्रणार्थं सर्वे संस्कृतज्ञाः पुण्यपत्तनम् आगच्छन्तु । 'शारदा'-कार्यालये मुद्रणसिद्धिकार्यं प्रत्यक्षीकुर्वन्तु । सुनिश्चितं समाधानम् । किं तत्र प्रमाणम् ? उपरितनं चित्रम् ।- वामतः योगी श्रीशान्तिनाथः । रामणाथकथाप्रकाशकः । दक्षिणतः योगी श्रीशंकरनाथफलेग्रहिमहोदयः । मध्ये च संस्कृतविश्वभूषणं योगिवर्यः श्री नरहरिनाथः ।

शारदा सौर १६ चैत्र १८८०
५ अप्रिल १९५८

CC-0. Sri Radha Krishna Samsthan, Delhi. Digitized by eGangotri

॥ श्रीशंकर-सेवा-समितिः पुण्यपत्तनम् ॥

महाशिवरात्रिः। १८८९। २६ फेब्रुवारी १९६८। सोमवासरः। पुण्यपत्तनम्। उद्यानप्रासादः। शृङ्गेरी जगद्गुरु 'श्री' चरणानां निवासेन पवित्रितः। संमिलिताः तत्र पुण्यपुरीपौराः। श्रीशिवपूजकाः। शाङ्कर-तत्त्वज्ञानोपासकाः। धर्मश्रद्धाः। संस्कृतिनिष्ठाः। राष्ट्रभक्ताः।

पूजिताः सर्वैः श्रीशिवावताराः भगवत्पूज्यपादाः श्रीमद्-आद्यशंकराचार्याः। पठितं महिम्नःस्तोत्रम्। रुद्राध्यायपाठेन पूजितः भगवान् श्रीचन्द्रमौलीश्वरः। इदं शिवरात्रिनिमित्तं नैमित्तिकम्। परं किं तत्र नित्यम्?

श्री शंकर-सेवा-समितिः। पुण्यपत्तने स्थापिता। शुभाशीर्वादाः शृङ्गेरी-श्री-चरणानां प्रसादत्वेन प्राप्ताः। नियतं स्थलं श्री. थत्ते शंकररायैः शिवोपासकैः दत्तम्। 'शारदा'काराः संयोजकाः। साहाय्यकाः पुण्यपुरीपौराः। प्रतिसप्ताहं सोमवासरे सायं संमेलनम्। किमर्थम्?

भगिनीवर्गस्य महिम्नःस्तोत्रपाठार्थम्। उपनिषदादिविषयेषु प्रवचनार्थम्। व्याख्यानार्थम्। चिन्तनार्थम्। अभ्यासचर्चाद्यर्थम्। अनेन किं साध्यम्?

श्रीशिवोपासना। भगवत्-पूज्यपादानां चरितस्य, जीवनकार्यस्य, तत्त्वज्ञानस्य, संप्रदायस्य च अध्ययनम्। शाङ्करविद्याकेन्द्रम्। पुण्यनगरे शिष्यचतुष्टयसहितानां श्रीभगवत्पूज्यपादानां मन्दिर-निर्माणम्। आसेतु-हिमाचलं भारतदर्शनयात्रासंयोजनम्। अद्वैत-चिन्तनेन राष्ट्रैक्यसाधनम्।

योगी महाकविः श्रीनरहरिनाथः। शिवरात्रिमहोत्सवाध्यक्षः। नेपालराष्ट्रात् नचिरम् एव पुण्यपुरं प्राप्तः। परमसंतुष्टः समिति-कार्य-शुभारम्भं साक्षात्कृत्य। पू. पं. कवीश्वराः दत्तात्रेयशास्त्रिगुरुचरणाः समिति-प्रमुखाः। श्री. योगी वेङ्कटेशः श्रीसाम्बसदाशिवरायः इत्यादयः बद्धपरिकराः समितिकार्यं यशस्वितां नेतुम्।

प्रारब्धं समितिकार्यम्। सोत्साहम्। सश्रद्धम्। सादरम्। यत् पुण्यपत्तने प्रारब्धं तत् सर्वत्र महाराष्ट्रराज्ये प्रसृतं भवतु। शिवोपासना सर्वप्रिया भवतु सा विद्योपासना भवतु। भगवत्पूज्यपादाः सर्वेषाम् अभ्यासविषयः भवतु। सर्वेषां जीवनं सत्यं भवतु। शिवं भवतु। सुन्दरं भवतु। इयम् एव प्रार्थना। ॐ तत्सत्।

CC-0. Sri Radha Krishna Samsthan, Delhi. Digitized by eGangotri

पुणें) महाराष्ट्रराज्यशासन-भारतकेन्द्रशासन-पुरस्कृता विश्वप्रिया (मुम्बई
शृङ्गेरी-शारदापीठ-श्री-शंकराचार्यैः संस्कृत-'शंकरकृपा'-त्वेन स्वीकृता।

सौर १६ चैत्र १८९०

शारदा

संपादकः वसन्त अ. गाडगीळ

वर्षम् ९ अङ्कौ ११-१२

वार्षिकमूल्यम् रू. ८ * अस्य अङ्कस्य रू. ००-८०

॥ वन्दे सच्चिदानन्दं वन्दे ॥

वन्दे सच्चिदानन्दम् वन्दे । वन्दे सच्चिदनान्दम् वन्दे ।
भोगी-लाञ्छित-योगी-वाञ्छित-धर्मपदम् वन्दे वन्दे ॥
परमपुराणं-परात्परम् पूर्णमखण्डं परात्वरम्
त्रिसंगशुद्धम् असंगबुद्धं दुर्वेदम् वन्दे ॥
पितृसवितृपरमेशानं भववृक्षबीजमबीजम् ।
अखिलकारणमीक्षणसृजन-विश्वेश्वरं वन्दे ॥
अनाहतशब्दमनन्तं प्रसृत-पुरुषं सुमहन्तम् ।
पितृस्वरूपं चिन्मयरूपं जिष्णुं ख्रिस्तं वन्दे ॥
सच्चिदोर्मेलनं सारणं शुभाश्वासितानन्दघनम् ।
पावन-जीवन-वाणी-वन्दन-जीवानन्दं वन्दे ॥

(इयं प्रार्थना पुण्यपुरे ख्रिस्तानुगैः पठ्यते—संपादकः ।)

* *

अस्मिन् अङ्के पठ्यताम्—

श्रीशिवराज्योदयमहाकाव्यम् पृष्ठसंख्या १२९—१४४
मराठी — संस्कृत — शब्दकोशः पृष्ठसंख्या ११३—१२८

कृपया सत्वरं प्रेष्यतां शारदा-वार्षिक-मूल्यं रू. ८=००

CC-0. Sri Radha Krishna Samsthan, Delhi. Digitized by eGangotri

भागवत-गुण-गण-प्रशस्तिः

येऽस्यां महाराष्ट्रवसुन्धरायां जानन्ति शास्त्रं किल पाणिनीयम् ।
असंशयं वामनशास्त्रिणां तु तेष्वग्रभागे गणना विधेया ।।
स्वान्तेन तन्वा च समुन्नता ये चित्रं गता 'वामन' इत्यभिख्याम् ।
वृत्त्योपनाम्ना च तथैव येषां स्थाने पुनर् भागवतत्वमेव ।।
गोत्रेण चैते किल जामदग्न्याः परं स्वभावेन वसिष्ठगोत्राः ।
सर्वत्र मैत्रव्रतमाचरन्तः चरित्रमत्रैरपि दर्शयन्ति ।।
कार्यं यथाशक्ति हि मित्रकार्यमित्येव तेषां सततं प्रयत्नः ।
प्रत्यूषकालस्मरणीयनाम्नां छात्रोत्तमा लक्ष्मणशास्त्रिणां ते ।।
श्रुतं च यैर्लक्ष्मणशास्त्रिवर्यमुखान्मुखं व्याकरणं श्रुतीनाम् ।
छात्रेषु तेषां प्रमुखत्वमाप्तास्तैस्तैर्गुणैर्वामनशास्त्रिणोऽत्र ।।
गौरीगुरौ गुर्वनुरागवृत्तिः मुनित्रये सा च परानुरक्तिः ।
संतोषपूर्णा मनसः प्रवृत्तिः एवंविधा लक्ष्मणशास्त्रिवृत्तिः ।।
अधीत्य च द्वादश वत्सराणि तत्पाणिनीयं सविधे गुरूणाम् ।
ततस्तदध्यापन-लक्षणं च निर्वर्त्यते कार्यमिहाद्य यावत् ।।
गीर्वाणभाषाभ्युदयैककामं विद्यागृहं 'बालमुकुन्द' नाम ।
निर्वर्त्यतेऽध्यापनयज्ञकर्म यस्मिन्सदा वामनशास्त्रिभिस्तत् ।।
अभ्यर्हितं शिक्षकलक्षणं यत् श्रीकालिदासेन खलु प्रणीतम् ।
अध्यापने वामनशास्त्रिणां स्यात् समन्वयस्तस्य विलोकनीयः ।।
येषां प्रसन्नां च मनोहरां च शनैः प्रवृत्तामुपदेशकाले ।
आश्रित्य कामं गिरमत्र बाला अधीयते व्याकरणं सुखेन ।।
परंपरां पूर्वमुनिप्रणीतां यथाऽभिनन्दन्ति हि शास्त्रिवर्याः ।
शंसन्त्यपूर्वां च तथा नवीनैः समादृता शास्त्र-परिष्कृता च ।।
प्रायेण वैयाकरणाः स्वभावात् भव्येऽपि काव्ये विमुखा भवन्ति ।
परं स्वयं वामनशास्त्रिणस्तु काव्यस्य भव्यत्वमुदाहरन्ति ।।
प्रावीण्यमेषामनुवादकार्ये कियत् प्रशस्यं भवतीति वाक्ये ।
विद्वत्करे संप्रति विद्यमानं निदर्शनं वाक्यपदीयमेव ।।
विचारयन्तः किल पाणिनीयसूत्राणि सूक्ष्मेक्षिकया कदापि ।
अखण्डमध्यापनकार्यमग्नाः शंसन्ति ते छात्रगणेषु शश्वत् ।।
नागेशवाक्यार्थविचक्षणेषु नागेशभट्टेषु हि पक्षपातम् ।
व्यनक्ति शास्त्रार्थविचारणायां प्रतिक्षणं वामनशास्त्रिवृत्तिः ।
निसर्गदुर्बोधमिति प्रसिद्धं तत् पाणिनीयं सुलभं यथा स्यात् ।
तथा विधातुं विविधैरुपायैः प्रयत्नशीलाः खलु शास्त्रिवर्याः ।।
कर्तुं पुनः पाणिनिना प्रणीतं शास्त्रं समस्तेऽपि जने प्रसिद्धम् ।
आश्रित्य तावत्खलु लोकभाषां यैर्लिख्यते संप्रति पाणिनीयम् ।।

CC-0. Sri Radha Krishna Samsthan, Delhi. Digitized by eGangotri

प्रत्यूषकालस्मरणीयनाम्नाम् —

स्वर्गीयः पं. लक्ष्मणशास्त्री

पं. वामनशास्त्री

— छात्रोत्तमा लक्ष्मणशास्त्रिणां ते ॥

* *

अस्वप्नभाषाऽभ्युदयस्य चिन्ता स्वप्नेऽपि येषां मनसि स्थिरैव।
कायेन वाचा मनसा तदर्थं प्रयत्यते वामनशास्त्रिवर्यैः ॥
प्राचीनशास्त्र्याध्ययनं कथं वा लोके समीचीन-पदं लभेत।
इत्येव चिन्ताविषयो विशेषात् प्राप्नोति येषां हृदयेऽवकाशम् ॥
श्रद्धा दधाना अपि पूर्वसूरिष्वेते मतं नो जहति स्वकीयम्।
तेनात्र पश्यन्ति विशेषविज्ञाः प्रायेण सर्वत्र मतं स्वतन्त्रम्।
नवं नवं प्रीतिकरं तथापि पुराणतत्त्वं तु विचारणीयम्।
एवंविधां दृष्टिमिहावलम्ब्य ये छात्रवर्गं परिपाठयन्ति ॥
प्रायेण येषामनुदात्तचिन्ता स्वरप्रसङ्गेण भवत्यजस्रम्।
तथा समासे खलु विग्रहोऽपि यैः काममङ्गीक्रियते पुनः सः ॥
न पाणिनीयाद् गुणवृद्धिबाधं काङ्क्षन्ति येऽन्यत्र कदापि नाम।
अकर्मकत्वं नहि धातुपाठाद् अन्यत्र तेषामिह संमतं स्यात् ॥
येषां सहायं समयेऽधिगम्य सम्यक् समासाद्य मनोरथं स्वम्।
मित्राणि सर्वत्र सुखं गतानि कृतज्ञतामेव समामनन्ति ॥
येषामुपेक्षा स्वशरीरमात्रे मित्रेषु छात्रेषु च दक्षिणत्वम्।
आदर्शतां नेयमिदं चरित्रं छात्रैरहोरात्रपरिश्रमेण ॥

CC-0. Sri Radha Krishna Samsthan, Delhi. Digitized by eGangotri

एते चतुर्णां वेदानामधिकारिणो द्विप्रकारकाः शाकलाः आश्वलायनाः याजुषाः कृष्णेति विशेषवन्तः आपस्तम्बाः बौधायनाः सत्याषाढा हिरण्यकेशीयाश्चेति। सामगा राणायनीयाः, (सन्त्यन्येऽपि द्राह्यायणादयः) आथर्वणास्ते पिप्पलादाः।

एतदीये चातुर्होत्रे कर्मणि ब्राह्मं होत्रम् आध्वर्यवम् औद्गात्रं च कर्म विहितमाश्वलायनापस्तम्बबौधायनसत्याषाढराणायनपिप्पलादैर्भिन्नभिन्नैस्तत्तदाध्वर्यवादिप्रणेतृभिः सूत्रकारैः। परन्तु कात्यायनानां शाङ्खायनकात्यायनकौथुमिशौनकानां पूर्वदर्शितेभ्यो भिन्नैर्मुनिभिः सूत्रकारैर्निर्दिष्टं परन्त्वयं विशेषस्तत्र यत्, कात्यायनव्यतिरिक्ता अपि मैत्रायणीया वैवाहिकाग्निपाकसामान्यग्रहणविषये कात्यायनैरेव सह मनुवचनमेवान्वयन्ति। तस्मिन् एव पक्वम् अन्नं साग्निकाः अश्नुवते। न परस्मिन्नग्नौ। एवं हि तैः पराग्निरिति समासः कर्मधारय एवावलम्ब्यते। न तत्पुरुषः। साग्निकास्ते परस्परेषामग्नौ पक्वमन्नं हव्ये कव्ये वा कर्माणि भुञ्जते।

तथा चोक्तं भगवता योगीश्वरेण याज्ञवल्क्येन स्मृतौ (१।८१)

" कर्मनिष्ठास्तपोनिष्ठाः पञ्चाग्निर्ब्रह्मचारिणः
पितृमातृपराश्चैव श्राद्धकर्मणि संपदः " इति।

अत्र पञ्चाग्नित्वे सति वैवाहिकोऽग्निरन्तर्भूत एव। तस्मिंश्च पाकोऽन्वाहिकः पुनर्न वक्तव्यः। चत्वारो दक्षिणाग्निगार्हपत्याहवनीयाः सभ्यश्च सन्तु वा न वा सन्तु। मुख्यो विवादः पराग्निपाकविषयक एव ते च मैत्रायणीयाः कात्यायनेभ्यो भिन्ना अपि मानवगृह्यसूत्राधिकारित्वात् मनूक्तमेव (३।६७) वचनमाद्रियन्ते।

धर्मसिन्धुर्यद् ब्रूते पराग्निपक्वान्नविषये ग्राह्याग्राह्यतया तत्तदर्थमन्यथयित्वैव कात्यायनसूत्राभिमानिनां शिरसि वृथैवाक्रामयति बलात्, परस्परे ते साग्निकाः हव्येषु कव्येष्वपि परस्परेषां साहाय्यं न कुर्युरिति।

अहो! आश्चर्यं किलैतद् यत्, परस्मिन् अग्नौ पक्वं न ग्राह्यम् अन्नं साग्निकेन एतस्मिन् अर्थे स्पष्टतया व्यज्यमाने सति परस्य साग्निकस्यैव (तम् अग्निं पाकायोपयुञ्जानस्य) अन्नं न ग्राह्यम् इति। स्वीये निबन्धे विधित्सुः अयं काशीनाथोपाध्यायः नभस्तलस्थं चन्द्रमोमण्डलम् एव आकलयितुम् इच्छति बालो यथा। संस्काररत्नमालाकारः श्रीगोपीनाथभट्टस्तु धर्मसिन्धुकारतः अपि चातुर्यं प्रकटयितुम् आरब्धवान्। (आनन्दाश्रमग्रन्थावली पूना पृष्ठ ९३५) यत् स कात्यायनेषु माध्यन्दिनान् एव आक्रष्टुम् इच्छति प्रतिबद्धुम् च इच्छति। यथा स्वीयत्वसत्ताके एवाग्नौ पक्वम् अश्नीयुः साग्निका माध्यन्दिना इति कोऽयं हठाग्रहः?

CC-0. Sri Radha Krishna Samsthan, Delhi. Digitized by eGangotri

शास्त्रं च विद्यते एवम् यत्, 'द्वादशाहमनग्निश्च शूद्र एव न संशयः' इति । एवं हि सर्वे ब्राह्मणाः साग्निका यदि स्वस्वाग्निव्यतिरिक्तेऽग्नौ पाकमशितुं विवर्जयेरन्, तर्हि को वा हव्यं कव्यं वाऽनुष्ठातुं प्रवर्तेत !

एवं चात्रोपसंह्रियतेऽयं विषयो वैयाकरणपरिभाषाम् अवलम्ब्य, परस्मिन् अग्नौ पक्वं न सेव्यम् अन्नं साग्निकेन । तर्हि नित्याख्येऽग्नौ पक्वं सेव्यम् अन्वहम् ।

अयम् एव औपासनाग्निः नित्य इत्यभिधीयते आश्वलायनेन भगवता स्वीये श्रौतसूत्रे "एवम् अनाहिताग्निर्नित्ये श्रपयित्वातिप्रणीय जुहुयात्" इति सूत्रात् । प्रयोगरत्नप्रणेता श्री नारायणभट्टः अत्र अभिप्रैति नित्ये औपासनाग्नौ इति ।

अयं यः औपासनाग्निमान् गृही सः अनाहिताग्निः । अर्थात् श्रौताः अग्नयः अनाहिताः एतेन ।

अत्र परिभाषा प्रवर्तते वैयाकरणानाम् । "(पूर्व)परनित्यान्तरङ्गापवादानाम् उत्तरोत्तरं बलीयः" इति । शास्त्रम् इत्यर्थः । सामान्यगृहिणः अग्निः पाकोपयोगी सः परः लौकिकः इत्यर्थः । ततः अन्यः यः विवाहकालाद् एव आधाय अग्निं सायंप्रातर्होमविधिना दर्शपौर्णमासयोः पक्षादौ स्थालीपाकविधिना संस्कृतः यावदायुः परिरक्ष्यते सः नित्यः । सः अग्निः निर्मथ्यः वैश्यस्य बहुशः गृहाद् आनीतः श्रोत्रियस्य आगाराद् वा आनीतः भ्राष्ट्रागाराद् वा सूर्यकान्तजः अपि वा अस्तु । तत्तत्प्रकारकाः एते सर्वे अपि निर्दिष्टाः सन्ति । एतेषु अन्यतमप्रकारकः कतमः अपि अस्तु कतमस्य अपि गृह्यसूत्रस्य अभिमानिनः । सः अग्निः नित्यः । परस्माद् अग्नेः नित्यः बलीयान् अग्निः । अयं वैवाहिकः ।

नित्याख्याद् अपि विधेः अन्तरङ्गः विधिः । अर्थात् पञ्चमहायज्ञाः एते बलिष्ठाः । एतान् विना परस्मिन् नित्ये वा अपि अग्नौ पक्वम् अन्नं ग्राह्यत्वे निषिद्धम् । ततः अपि बलीयान् अपवादः ।

धर्मसिन्धुप्रणेत्रादिभिः 'पराग्निपक्वं नाश्नीयात्' इति एकवचनम् एव उदाह्रियते । अत्र द्विवचनेन भाव्यम् । 'पराग्निपक्वं नाश्नीताम् । इति लोट् विधातव्यः । अर्थात् यजमानः पत्नी च इति द्वौ परस्मिन् अग्नौ पक्वस्य अन्नस्य भोजने अनधिकारिणौ ।

परन्तु अपवादः अत्र बलीयान् । पत्न्याः प्रसूतिसमये सा परस्मिन् अर्थात् लौकिके अग्नौ पक्वस्य एव अन्नस्य अशने अधिकारिणी । कुतः इति चेत् । मनूक्तेन (३·६७) बह्वृचकारिकोक्तेन वा विधिना सः

CC-0. Sri Radha Krishna Samsthan, Delhi. Digitized by eGangotri

वैवाहिकः अग्निः महानसे नेयः पाकोत्तरं महानसाद् आनीय पुनः संमेल्य कुण्डस्थेन वैवाहिकाग्निना विधेयाः पञ्चमहायज्ञाः । तदनु तया वराक्या (पुनर्जन्मतुल्य-प्रसूतितः कथम् अपि उत्तीर्णया पत्न्या) सेव्यम् अन्नम् । तस्मात् परस्मिन् एव अग्नौ सामान्ये पक्वम् अशनीयम् ।

अत्र विचारणीयम् एतत् यद् धर्मसिन्ध्वभिप्रेते पराग्निसामासिक-शब्दस्य षष्ठ्या विगृहीते सति, प्रसूतिसमये क्व वा तया परस्य साग्निकस्य गेहे गन्तव्यम् ? यस्याः तस्माद् वास्तोः बहिः निर्गमने साग्निकस्य अग्निः औपासनाख्यः अशास्त्रीयत्वम् आपद्यते ।

अथवा पितुः भ्रातुः वा गेहं गत्वा तौ अपि अनग्निकौ चेत् ताभ्यां तस्मिन् संभ्रमे वैवाहिकः अग्निः आधेयः ? स्वसा वा दुहिता वा प्रसूत्यर्थं आगच्छति । तदर्थम् आवसथ्यः आधेयः त्वरयति ।

तस्मात् काशीनाथोपाध्यायः गोपीनाथभट्टः अपि च प्रमत्तौ ।

स च समासः कर्मधारयः एव न च कात्यायनस्य माध्यान्दिनमात्रस्य वा विषयः इति । पुनः एतस्यिन् विषये भूरि विद्यते लेखनीयम् । तत् प्रेक्षिष्यते अवसरान्तरे लेखनाय । इति शम् ।

याज्ञवल्य-निवासः
चतुःपुटम् (चोपडे–जळगांव)

यतिः शंकरतीर्थभारती
(चातुर्मास्ययाजी श्री. व्यं. शुक्ल)

स्मर्यताम् ~ राष्ट्रदेवो भव ~ त्वर्यताम्
राष्ट्ररक्षणार्थम् .... बलसंवर्धनम्
बलसंवर्धनार्थम्.......मिष्टान्नसेवनम्
सर्वोत्कृष्टमिष्टान्नार्थं सत्वरं द्रष्टव्याः
दूरवाणी] शर्मा स्वीट मार्ट [७२३२
दत्तमन्दिरसमीपे पुणे २.

CC-0. Sri Radha Krishna Samsthan, Delhi. Digitized by eGangotri

॥ श्रीशिवराज्योदये महाकाव्ये ३१ तमः सर्गः ॥

अथ विजापुरराजसभान्तरे रणकथाश्रवणोत्सुकचेतसः ।
नरपतिं परितो हि महाजनाः सममिलन् विजयस्थिरनिश्चयाः ॥१॥
स नृपतिः स्फुटसुस्मितविस्मितोच्छ्वसितनेत्रमुवाच लसन्मुखः ।
किमनिमित्तमिहाद्य समागता उत वगच्छथ युद्धजनश्रुतिम् ॥२॥
बहुतिथेषु दिनेषु गतेष्वपि श्रुतिपथं न च दृष्टिपथं तथा ।
समरवार्तमुपागतमुत्तमं तदधुना मन उत्कयतीव मे ॥३॥
बत कुतोऽपि चिराय कथञ्चन श्रुतिपथं न जनश्रुतिरागता ।
यदफझुल्लशिवाजिसमागमे समभवत् कुतुकास्पदमद्भुतम् ॥४॥
स समरं प्रति याति यदा यदा विहितशत्रुनिबर्हणनिश्चयः ।
निगडनद्धकराङ्घ्रिमरिं हठात् स्वयमुपाहरतीह तदा तदा ॥५॥
रिपुशिरः स्वकरेण मदोन्नतं नमयतीह मदीयपदे बलात् ।
गदयति स्फुटमेनमसौ मुहुर्बत विजापुरवैभवघोषणाम् ॥६॥
मम खलूत्सुकमद्य मनो भृशं छलयितुं मदरिं गिरिमूषकम् ।
तमफझुल्लनिबद्धकराङ्घ्रिकं चरणयोरवनामितमस्तकम् ॥७॥
यदि शिवाजिरसौ मदमोहितः न नमयेत् स्वशिरः पदयोर्मम ।
तदफझुल्लकराभिहतिर्बलात् मदमदश्च सहैव विनामयेत् ॥८॥
सपरिहासमिति प्रतिजल्पति यवनभूभृति बालमतौ भृशम् ।
श्रुतिपथं सहसाऽपतदुच्चकैः श्रवणदारणदारुणरोदना ॥९॥
स्थगितमेकपदे नृपभाषितम् अधिकृता हसितं च विमूर्च्छितम् ।
प्रबलसंभ्रमघूर्णितलोचनाः समभवन् सकला विकला इव ॥१०॥
प्रतिनिमेषमसौ भयदध्वनिः शिशुयुवस्थविरार्तरवोद्भवः ।
प्रववृधे परितो नृपमन्दिरं नृपतिहृद्वदकम्पत यत तदा ॥११॥
किमविशन्नगरे हतराक्षसी धृतभयंकरभौतकलेवरा ।
उत कथंचिदकम्पत मेदिनी किमथवाऽऽपतितः पृथुपर्वतः ॥१२॥
इति विकल्पितविह्वलबुद्धयो नृपतितत्सुहृदः परिशुश्रुवुः ।
यदफझुल्लबली निहतो रणे प्रविहता निखिला च वरूथिनी ॥१३॥
ददृशिरे पुरतस्तदनु स्फुटं त्रिचतुरः पुरुषा दुरवेक्षणाः ।
मलिनशीर्णविदीर्णकुवाससोः व्रणितगात्रगलद्रुधिरद्रवाः ॥१४॥
नृपतिना ससदस्यगणेन ते निकटगा अनिमेषमवेक्षिताः ।
परिचिता अपि नैव विजज्ञिरे ह्यतितरां विकृताकृतयो नराः ॥१५॥

CC-0. Sri Radha Krishna Samsthan, Delhi. Digitized by eGangotri

तदनु कश्चन तेष्ववदन्नृपं नरपतेऽङ्कुश एष नमाम्यहम् ।
अयमुपस्थित एष च फाजलः पितृवधाधिविनिर्ज्वलितान्तरः ॥१६॥
हसन एष उपेति रुदन्मुखोऽयमपरश्च मुसा मुषिताङ्गकः ।
विनिहता स्म इमे निजपाप्मना न तु मृतास्तव पुण्यवशात् परम् ।।१७॥
अहह हन्त कथं बत कथ्यतां स पृतनाधिपतिस्तव मानितः ।
निजवशं गमितः खलशत्रुणा ह्यदरदारममारि शिवाजिना ॥१८॥
प्रलयवातसुदुर्धररंहसा रिपुबलेन तदैव लवीयसा ।
प्रहर एव विजापुरवाहिनी कठिनसह्यगिरौ परिचूर्णिता ॥१९॥
वयमिमे परिदारितविग्रहा अपि तु दिष्टसुरक्षितजीविताः ।
इह समापतिताः पतिताखिलस्वसुहृदामिव भौतपिशाचकाः ॥२०॥
दिशमिमां प्रति च त्वरतेऽधुना स मरहट्टचमूपतिरुन्मदः ।
प्रतिपदं प्रहरन् हतभागिनो रणनिवृत्तविजापुरसैनिकान् ॥२१॥
दहति लुण्ठति मन्थति कृतन्ति मृधति कूर्दति वृश्चति हन्ति वा ।
अधिपथं यदमुष्य हि दृक्पथं पतति हन्त विजापुरवैभवम् ॥२२॥
शृणुम एति स चात्र विजापुरे विभवजातमरिः परिलुण्ठितुम् ।
यदि विशेन्नगरे प्रहरान्तरे न तदवेहि महीश महाद्भुतम् ॥२३॥
भृशमरुन्तुदयेति गिरा नयन् स निजमङ्कुशनाम यथार्थताम् ।
नरपतेश्च सदस्यगणस्य च प्रकृतिनिष्ठुरमन्तरदारयत् ॥२४॥
समरदुर्घटनाश्रवणाहताखिलशरीरमनोमतिशक्तयः ।
नरपतिप्रमुखा भयविह्वला ददृशुरापतितं नगरस्पृशम् ॥२५॥
कृतनतिः स यथाविधि भूभुजे कुशलवार्तमुवाच दरस्मितः ।
नरपते! मरहट्टचपतिः निववृते सहसैव यथागतम् ॥२६॥
भयनिमित्तमतो रिपुमूलकं किमपि नाद्य नरेश विजापुरे ।
निगदतेत्यमुनैव पुरोऽपरः समवलोकि चरो विपिनेचरः ॥२७॥
स निजसव्यकरेण मुहुः स्पृशन् नतशिरा धरणीं च ललाटकम् ।
प्रतिपदं स्खलिताक्षरमूचिवान् यदजयत् करवीरपुरं शिवः ॥२८॥
नगरखर्वटखेटपुराणि च तव तदाक्रमणाध्वनि यान्यपि ।
युधि निपात्य सचन्द्रकला ध्वजाः झटिति तेन हठादिव जिघ्रिरे ॥२९॥
अतिविचित्रचरित्रमरेस्तव श्रुतिपथं नृप हन्त ममागतम् ।
परि पुरि प्रतिचत्वरमुच्चकैः जनगणैर्यदगीयत भक्तितः ॥३०॥

१८ खलः शत्रुः इति कर्मधारयपदो वक्तुरभिप्रायः परं खलाः शत्रवो यस्येति बहुव्रीहिपरः वास्तविकोऽर्थः ॥

CC-0. Sri Radha Krishna Samsthan, Delhi. Digitized by eGangotri

स्थविरबालशिशूनथवाऽङ्गना: क्वचन न च्छलयन्ति मनागपि ।
न विजयेऽपि पिबन्ति तथा सुराम् अतिविचित्रगुणाः शिवसैनिकाः ।।३१।।
भवति हस्तगतं खलु कुत्रचित् यदि पवित्रकुराणममुष्य च ।
श्रुतिपुराणसमं बहुमन्यते प्रतिनिवर्तयते च सुधार्मिकम् ।।३२।।
श्रुतमिदं च पुरात्र विजापुरे नतसमस्तसदस्यशिरस्यपि ।
नृपसदस्यपभीः स किलैकलः शिशुवया न ननाम निजं शिरः ।।३३।।
नगरचत्वर एव च सत्वरं ललितमूर्तिरपि प्रखराक्रमः ।
अतिकरालतनोरपि गोहनो विकटशस्त्रधरं करमाच्छिनत् ।।३४।।
अथ कदाचन संयति कुत्रचित् अनवधानवशाच्छिवसैनिकैः ।
शशिमुखी विधृता यवनाङ्गना भयवती गुरुपेटकसंस्थिता ।।३५।।
शिवसमक्षमसावबला बलात् तदनु हन्त कथञ्चिदनीयत ।
स तु युवापि सुसंयमितेन्द्रियः किमपि दिव्यमुवाच सुभाषितम् ।।३६।।
भवति! किन्नु बिभेषि सुतान्निजात् त्वमसि मे जननी खलु धर्मतः ।
प्रथममेतदवेहि मम व्रतं यदखिला महिलाः खलु मातरः ।।३७।।
यत इहागमितासि कुतश्चन जननि! तत्र निवर्तितुमर्हसि ।
मदनुयायिजनस्य कुचेष्टितं प्रथममेतदवेहि तथान्तिमम् ।।३८।।
इति निगद्य वचः परमादरं स्वकुलरीतिमनु प्रतिपूजिताम् ।
पतिगृहं विससर्ज यवीयसीं बत शिवाजिरमूं यवनाङ्गनाम् ।।३९।।
अभयवाक्यमितीदमकल्पितं नृप ! शिवोक्तमसावधिशृण्वती ।
पुलककुड्मलिताङ्गकवल्लरी प्रमुदिता समभाषत सुन्दरी ।।४०।।
नरतनुं श्रयते भगवानिति यदनिशं हि श्रुतं बहुधा मया ।
तदधुना तव पुण्यचरित्रतो मनुजदेव! परिस्फुटतां गतम् ।।४१।।
विजय एतु सदा तव दासताम् अखिलभूतिरुपेतु च वश्यताम् ।
तव पवित्रयशोभिरिदं जगत् धवलतां भजतामकलङ्किताम् ।।४२।।
भुवनमण्डलमण्डनमुज्ज्वलं शिव भवन्निभमत्र परत्र वा ।
न खलु जात्वभवन्न भविष्यति विमलशीलमहाद्युतिभास्वरम् ।।४३।।
सकलमङ्गलभावपरिप्लुतं मम मनो यदु भावयतेऽधुना ।
तदनिशं पुरुषोत्तम! गीयतां तव चरित्रमिहाखिलसज्जनैः ।।४४।।
इति चरित्रमरेस्तव भूपते कविजनः परितो बहु गायति ।
पवनलोलसरोजवनश्रियं किरति यच्चलमूर्धसु शृण्वताम् ।।४५।।
स खलु विष्णुरयं पुरुषाकृतिः चरति लोकहिताय शिवाख्यया ।
इति धिया तमिमेऽखिलहिन्दवः सुदृढभक्तिजुषः समुपासते ।।४६।।

CC-0. Sri Radha Krishna Samsthan, Delhi. Digitized by eGangotri

वनचरस्य चरस्य गिरं तथा निजरिपुस्तुतिमात्रपरायणाम् ।
हृदयमर्मनिघातपटीयसी स कथमप्यशृणोद्यवनाधिपः ॥४७॥
क्रथितगात्रगलद्रुधिरद्रवाः नृपसखा विकला इव तत्र ये ।
चरगिरा च तया खलु मेनिरे विषमिव व्रणमर्मसु सिञ्चितम् ॥४८॥
कथमयं रिपुवह्निरितस्ततःप्रसरदाचरनन्यनियन्त्रितः ।
प्रशममेकपदे खलु नीयताम् इति महाधिरमून् हृदयेऽदहत् ॥४९॥
वार्तां तां शिवराजविक्रमयशश्चारित्र्यरोचिष्मतीं
श्रावं श्रावमसावतप्यत भृशं राज्ञो विमाता शुचा ।
रुग्णान्तःकरणां विवर्जितवती दैनंदिनं भोजनम्
कं नूनं न दुनोति दुःश्रवतरा प्रोत्कर्षवार्ता रिपोः ॥५०॥

इति श्री. भा. वर्णकर–विरचिते
श्रीशिवराज्योदये महाकाव्ये ३१ तमः सर्गः समाप्तः ॥

CC-0. Sri Radha Krishna Samsthan, Delhi. Digitized by eGangotri

॥ श्रीशिवराज्योदये महाकाव्ये ३२ तमः सर्गः ॥

अथातो पितृसंहारदुःखनिर्दग्धचेतनः ।
फाझलो मृतकल्पोऽसौ न स्वगेहाद् बहिर्ययौ ॥१॥

स्वप्नेष्विव दिवानक्तं सर्वस्वध्वंसभीषणम् ।
प्रतापदुर्गसंहारं तमपश्यत् क्षणे क्षणे ॥२॥

दीर्यमाणोदरस्योच्चैराक्रन्दः पितुरन्तिमः ।
ददार हृदयं तस्य श्रूयमाणः कुतश्चन ॥३॥

स मांसभोजी कवलं कथञ्चन मुखे धृतम् ।
भुञ्जानः सहसा मेने पित्रामिषमिवाशितम् ॥४॥

जलपानेऽप्यनीहोऽसौ शुष्ककण्ठः पिबञ्जलम् ।
तत्रापश्यत् पितुर्मूर्तिं सरोषां प्रतिबिम्बिताम् ॥५॥

स्वीयामपि प्रतिच्छायां दर्पणे प्रतिबिम्बिताम् ।
पश्यन् ददर्श स भ्रान्तः पितरं पुरतः स्थितम् ॥६॥

दिवं गतं स्वपितरं दर्शं दर्शमितस्ततः ।
विमृश्य बहुधा मेने स आत्मानं दिवंगतम् ॥७॥

तमेवंभूतमुद्भ्रान्तमफझुल्लात्मजं तदा ।
संसान्त्वयितुमायातो दुःखार्तो रुस्तुमाभिधः ॥८॥

स्मारं स्मारं गुणांस्तस्य मृतस्य परमाद्भुतान् ।
उभौ तौ चिररात्राय मिथो रुरुदतुर्भृशम् ॥९॥

रुस्तुमः क्षीणशोकोऽसौ निजमाधिं ततोऽब्रवीत् ।
दुःखितो दुःखितं प्रायो ब्रवीत्येव निजव्यथाम् ॥१०॥

हन्त हन्त हतो बन्धो त्राता मम पिता तव ।
तत् तुल्यमेवानाथत्वमावयोरुभयोरपि ॥११॥

ब्रवीमि किमभाग्यस्य मम त्राणं न केवलम् ।
दुर्हृदा लुण्ठितं सर्वं वित्तं स्थावरजङ्गमम् ॥१२॥

राजापुरं कारवारं करहाटं विसापुरम् ।
करवीरं च विख्यातं हा हा हन्त गतं मम ॥१३॥

गिरिदुर्गः स पर्णालो दुर्जयोऽब्दशतैरपि ।
त्रिभिरेव दिनैस्तेन पिशाचेनात्मसात्कृतः ॥१४॥

अक्षौहिण्याऽप्यजय्यास्ते मदायत्ता विनिर्जिताः ।
दुर्गा वसन्तमत्स्येन्द्रवर्धनास्तेन लीलया ॥१५॥

CC-0. Sri Radha Krishna Samsthan, Delhi. Digitized by eGangotri

सप्ताहत्रितयेनैव त्वत्पितुर्निधनोत्तरम् ।
विजापुरीयं साम्राज्यं तृतीयांशं क्षयं गतम् ॥१६॥
पुर्तुगीजा वलन्द्रेजास्तथाङ्ग्लाश्च फरांशिसाः ।
मुद्गलास्तेऽपि दिल्लीयाः शिवाद् बिभ्यति साम्प्रतम् ॥१७॥
विजापुरेऽत्र सर्वत्र यवन्यो हतबान्धवाः ।
आक्रन्दन्ति चिरादुच्चैः सोरस्ताडं गृहे गृहे ॥१८॥
सा च तेजस्विनी सम्राण्माताऽस्माकं पितामही ।
महीमेवाधिशेते हा न भुङ्क्ते न पिबत्यपि ॥१९॥
मक्कां जिगमिषत्यद्धा तत्र कायं जिहासति ।
न तिष्ठासति देशेऽस्मिन् बलिनो ह्यत्र काफिराः ॥२०॥
प्रकृत्या दुर्बलः सम्राड् गरीयस्याऽनयाऽपदा ।
भग्नचेता न शक्नोति विधातुं वा विकल्पितुम् ॥२१॥
तदुत्तिष्ठ नरव्याघ्र क्रुधं भज शुचं त्यज ।
गर्ज गर्ज महोत्साहं भीषणां रणघोषणाम् ॥२२॥
कर्तास्मि तव साहाय्यमहमामरणं रणे ।
जिगीषां पूरयिष्यावो निर्हतस्य पितुस्तव ॥२३॥
इत्यूचिवान् रुस्तुमोऽसौ फाझलेन समं गतः ।
दुर्योधनाभं राजानं द्रौणिनेव कृपोऽकृपः ॥२४॥
तं पराभवनिर्विण्णमश्रुक्लिन्नेक्षणं नृपम् ।
उभयौ तौ ववन्दाते सजयोद्घोषणं रहः ॥२५॥
उवाच रुस्तुमो राजन् रुदित्वा खलु मा शुचः ।
द्विषतः प्रतिषेधाय खल्वलं बलमावयोः ॥२६॥
कपटेन वशीभूतो गजोऽप्येति पराभवम् ।
पराजयेऽफझुल्लस्य निदानं कपटं रिपोः ॥२७॥
अदत्त्वावसरं कर्तुं कापटचं रिपवेऽधुना ।
आवामाबध्य वाहत्यानयावस्तं पुरस्तव ॥२८॥
करवीरमितो गत्वा जित्वा पर्णालपर्वतम् ।
शिवाजिमत्रानेष्यावो विनिर्बद्धकराङ्घ्रिकम् ॥२९॥
यत्र यत्र ध्वजास्तेन हठात् स्वीयाः प्ररोपिताः ।
तं तं प्रदेशं धक्ष्यावः सघोषागारमन्दिरम् ॥३०॥
यो यस्तव रिपोर्नाम मनाक् [illegible] ।
तस्य तस्य हठाज्जिह्वाच्छेदं कुर्याव निर्दयम् ॥३१॥

CC-0. Sri Radha Krishna Samsthan, Delhi. Digitized by eGangotri

शत्रुध्वंसैककामस्य यः कामो न प्रपूरितः ।
अफझुल्लस्य वीरस्य पूरयिष्याव सांप्रतम् ॥३२॥

दशसाहस्रसंख्याकं चतुरङ्गं नवं बलम् ।
दीयतामाधिपत्ये नौ रिपुध्वंसाय सत्वरम् ॥३३॥

तदैवोद्घोषयामास राजा स विजयातुरः ।
सेनाधिपत्यमुभयोस्तयोर्भाविनि सङ्गरे ॥३४॥

प्रतापदुर्गसंग्रामोच्छिन्नगात्रा अपि क्रुधा ।
केचन प्रतिशोधार्थं पुनः सैन्ये समामिलन् ॥३५॥

गजोष्ट्रवाहभूयिष्ठा शतघ्नीशतभीषणा ।
प्रतस्थे जयकामार्ता विजापुरवरूथिनी ॥३६॥

सैनिकाः कृत्रिमोत्साहास्तेषु नैके पदे पदे ।
शिवस्य रणसामर्थ्यं स्मारं स्मारं चकम्पिरे ॥३७॥

श्रुत्वा श्व-घूकारावं वा दृष्ट्वा मार्जारमग्रतः ।
युद्धं शशङ्किरे केचिदुदर्कध्वंसकारणम् ॥३८॥

तेषामुद्दीप्यमानोऽपि भेरीदुन्दुभिताडनैः ।
नोद्दिदीपे रणोत्साहो वह्निरार्द्रेन्धनैरिव ॥३९॥

श्रुत्वा नक्तं श्वापदानामपि सञ्चारशब्दनम् ।
शिवसैनिकसम्पातमुत्प्रेक्षांचक्रिरे परे ॥४०॥

सैनिकास्ते बहिःशूराः परमन्तर्भयाकुलाः ।
व्याघ्रकृत्त्यावृता मेषा इवागच्छन् रणाध्वना ॥४१॥

अथ स्वाविक्रमाक्रान्तपर्णालगिरिमास्थितम् ।
शिवमावेदयाञ्चक्रुश्चराः पर्यन्तसञ्चराः ॥४२॥

महाराज समायाता निकटे रिपुवाहिनी ।
करवीरं महालक्ष्मीपीठमाक्रंस्यतेऽचिरात् ॥४३॥

श्रुत्वैव तन्महावीरो निश्चकर्ष कटिस्थिताम् ।
भवानीं प्रलयाभ्रान्तर्विद्युल्लेखाप्रभास्वराम् ॥४४॥

बभाण प्रावृडारम्भाम्भोदगम्भीरया गिरा ।
सन्नद्धा मम सर्वेऽपि युद्धार्थं वीरबाहवः ॥४५॥

तदैव तमुपाजग्मुः सुहृदस्ते रणोत्सुकाः ।
आकर्ण्य वाचिकं वेगात् प्लवङ्गा इव राघवम् ॥४६॥

ताडिताध्मात-पटह-ढक्का-शंखानकोद्भवैः ।
प्रणादैः शिववीराणां शत्रवोऽन्तश्चकम्पिरे ॥४७॥

CC-0. Sri Radha Krishna Samsthan, Delhi. Digitized by eGangotri

शशाङ्किरे च विध्वंसं पुरो ध्रुवमुपागतम् ।
पलायनोचिताध्वानं केऽपीक्षाञ्चक्रिरेऽभितः ॥४८॥

रुस्तुमः स महाधीरस्तत्सर्वमपि तर्कयन् ।
विजापुरीयसाम्राज्य-जयध्वनिमघोषयत् ॥४९॥

घोराक्रमप्रतीकारव्यूहे यावत् स्ववाहिनीम् ।
स संयोजयते तावत् परीतः शिवसैनिकैः ॥५०॥

शिवाजिः स्वयमायातीत्यवगत्य कुतश्चन ।
मेनिरेऽकालसंवर्तं रिपवः पुर आगतम् ॥५१॥

निलिल्यिरे गर्तगुल्मकोटरान्धुषु केचन ।
पलायांचक्रिरे केचित् त्रपयन्तो मृगानिव ॥५२॥

अन्ये च बहवः शूरास्तत्क्षणं स्विन्नमूर्तयः ।
विजज्ञिरे द्रवीभूय धैर्यं निर्गलितं निजम् ॥५३॥

अन्तराकुण्ठितश्वासा महाभीत्याऽथ केचन ।
अशक्ताः पुनरुच्छ्वासे गतप्राणा इवाभवन् ॥५४॥

स्वं स्वं वेध्यमभिद्रुत्य नेताजिप्रमुखास्तदा ।
युद्धमारेभिरे वीराः शत्रुसैन्यभयङ्करम् ॥५५॥

तां खड्गवल्लरीं दीप्रां कृतान्तस्येव सोदरीम् ।
सम्भ्रामयन् शिवः साक्षाद् रुस्तुमं हन्तुमापतत् ॥५६॥

जिगीषुरपि सेनानीर्म्लेच्छानां स महाबली ।
चिक्षेप चक्षुषी भीत्या जिजीविषुरितस्ततः ॥५७॥

ददर्श दूरे निर्यातं निर्वासितमिवाहवात् ।
पुत्रं तमफझुल्लस्य फाजलं मित्रमात्मनः ॥५८॥

प्राणत्राणचणं मत्वा तमध्वानं सुहृद्गतम् ।
स दुधाव क्षणे तस्मिन् भीतिसंवृद्धरंहणः ॥५९॥

रिपून् पलायमानांस्तान् जम्बूकानिव कातरान् ।
व्याघ्रा इवान्वधावंस्ते शैवा वीरास्तरस्विनः ॥६०॥

पृष्ठानुलग्नवीराणां मृगयूणामिवात्मनि ।
शस्त्राघातमपैक्षन्त श्रान्ता म्लेच्छाः पदे पदे ॥६१॥

दयनीयां दशां तेषामरीणामपि दर्शिवान् ।
दीनबन्धुरुवाचोच्चैः शिवाजिर्निजबान्धवान् ॥६२॥

अलं हत्वा भयग्रस्तान् निजारीन् शशकानिव ।
दयां दीनेषु कुर्वन्ति धर्मवीरा द्विषत्स्वपि ॥६३॥

CC-0. Sri Radha Krishna Samsthan, Delhi. Digitized by eGangotri

लीलोल्लङ्घितसह्याद्रिशिखराणामपि क्षणात् ।
तेषामभूद् दुरुल्लङ्घ्या शिवाज्ञा वाङ्मयार्गला ॥६४॥

वीरास्ते हृतरिपवः पलायमानान्
त्यक्त्वारीन् द्रुतमभितः शिवं परीयुः ।
सोऽप्येतान् प्रियतमबान्धवान् समस्तान्
सच्चक्रे बहु कटकैश्च कुण्डलैश्च ॥६५॥

शाके रत्नशरर्तुभास्करमिते माघे दशम्यां वदि
नीत्वा शूर्पणखामिवातिविकृतिं तां शात्रवीं वाहिनीम् ।
तद्वक्त्रेण पराक्रमं स्वमतुलं प्रख्यापयन् भूभुजे
युद्धाह्वानमिवाकरोत् पुनरपि स्वातन्त्र्यवीरः शिवः ॥६६॥

इति श्री. भा. वर्णेकर विरचिते
श्रीशिवराज्योदये महाकाव्ये ३२ तमः सर्गः समाप्तः ॥

CC-0. Sri Radha Krishna Samsthan, Delhi. Digitized by eGangotri

॥ श्रीशिवराज्योदये महाकाव्ये ३३ तमः सर्गः ॥

अथागतान् स्वानधिकारिणो जनान् पराजयोत्सादितमानविक्रमान् ।
विलोकयन् क्लिन्नविलोचनो नृपो विषादविध्वस्तमनोरथोऽभवत् ॥१॥
न तेषु कश्चिद् गलिताङ्गकेष्वलं बभूव वागुच्चरणे मनागपि ।
परन्तु तन्मौनवमीवदत् स्फुटं परंन्तपत्वं हि शिवस्य दुस्सहम् ॥२॥
नरेशमाता च यदाऽशृणोदसौ दुरन्तमत्यन्तमुदन्तमीदृशम् ।
क्षणे क्षणेऽकल्पत सा स्वमूर्धनि प्रहारमुग्रद्रुघणस्य दुर्धरम् ॥३॥
पुनस्त्रिमासेन महापराजयं सुदुःश्रवं बन्धुमुखेन शृण्वती ।
विजापुरीया जनता हि यावनी ममज्ज साश्चर्यविषादकर्दमे ॥४॥
गृहे गृहे रुग्णशिरःकराङ्घ्रिकान् निविद्धपृष्ठांश्च रणाङ्गणागतान् ।
चिकित्समाना भिषजोऽनुमेनिरे शिवाजिसेनाचरशस्त्रतीव्रताम् ॥५॥
विदारिताङ्गस्रुतभूरिशोणितः पराहता रुस्तुमफाझलादयः ।
मलीमसीभूतयशःश्रियोऽपि ते बभुर्हि रक्तक्षयपाण्डुरा इव ॥६॥
पुरे समग्रे प्रतिचत्वरं क्षणं समामिलद्भिः पुरुषैः परस्परम् ।
कथा विचित्राः कथयाम्बभूविरे शिवाजिसाङ्ग्रामिकयुक्तिसम्भवाः ॥७॥
स्थले स्थले खेलनलोलबालकाः शिवाजियुद्धान्यनुचक्रुरुद्धतम् ।
अदर्शि तत्रापि जनैरनारतं जयो नितान्तं शिवपक्षनैष्ठिकः ॥८॥
निषिध्यमाना अपि राजपूरुषैः स्त्रियो निजक्षेत्रियकर्मसंरताः ।
जगुः सुगीतं मुहुरुच्चकैर्भृशं शिवाजिविक्रान्तचरित्रपावनम् ॥९॥
नृपः स निर्दग्धमहामनोरथः विनष्टसाम्राज्यसुरक्षणैषणः ।
विचिन्तयामास रहः सदैकलः शिवं कथञ्चिद् ग्रसितुं प्रतापिनम् ॥१०॥
तमेवमुत्सन्नसमस्तकाङ्क्षितं शयानमुन्निद्रमशान्तिविह्वलम् ।
विजापुरेशं प्रति कश्चिदाययौ नतोत्तमाङ्गं चर आन्ध्रदेशतः ॥११॥
स सादरं तं दरभीतिभागिव नरेशमभ्येत्य च पत्रमार्पयत् ।
तदा तदादाय कथञ्चिदुत्सुकः स्वयं स राजा पठितुं प्रचक्रमे ॥१२॥
राजाधिराज ! दासोऽहं त्वत्सेवैकपरायणः ।
जौहरी नामधेयेन सिद्दीवंश्यो वशंवदः ॥१३॥
सहस्रकृत्वो नत्वा त्वां प्रार्थये किञ्चिदीप्सितम् ।
कृपासागर वाग्बिन्दुर्हृदये स निधीयताम् ॥१४॥
कर्नूलनगरे ह्यस्मिन्नान्ध्रपर्यन्तसंस्थिते ।
चिरं साम्राज्यसेवायां मयायुः सफलीकृतम् ॥१५॥
आशासे मम सेवेयं स्वामिनो विदिता भवेत् ।
किं किं न खलु जानन्ति राजानश्चारचक्षुषः ॥१६॥
तथापि हन्त दासेऽस्मिन् सेवाधर्मपरायणे ।
नैव क्षिप्तः क्षणं स्वामिन् कटाक्षः स कृपामयः ॥१७॥

CC-0. Sri Radha Krishna Samsthan, Delhi. Digitized by eGangotri

नाकारि जातुचिद्राजन्नहमादेशभाजनम् ।
विषमे विषये क्वापि रिपुराक्रम्यतामिति ॥१८॥
त्वत्सेवार्जितसामर्थ्यौ स्फुरन्तौ मेनिऽशं भुजौ ।
दुष्करे क्वापि सङ्ग्रामे विजेतु रिपुमुन्मदम् ॥१९॥
प्रस्फुरत्तीव्रधारो मे करवालः पिपासति ।
विजापुरीयसाम्राज्यशत्रोः कस्यापि शोणितम् ॥२०॥
पूर्वं मयापराद्धं चेत् सहसाऽनवधानतः ।
तत्पश्चात्तापदग्धं मामवगच्छ दयानिधे ॥२१॥
तवादेशमनु क्षिप्रं चरणौ समुपाश्रये ।
कस्मिंश्चिद्दुष्करे कार्ये मां महीश नियोजय ॥२२॥
क्षणाच्च पत्रं पठतो महीपतेः मनःपटे सन्ततचिन्तनाकुले ।
समाविरासीत् सहसा नराकृतिः सुदृष्टपूर्वाऽपि चिराय विस्मृता ॥२३॥
चिरादनभ्यञ्जनरूक्षकुन्तला प्रवर्धितश्मश्रुररालदन्तुरा ।
दृढाधरौष्ठा पृथुखर्वनासिका प्रदीर्घतिर्यग्भ्रुकुटिर्भयंकरा ॥२४॥
सुपुष्टगात्रेष्वयसोपकल्पिता ज्वलन्महाङ्गारमयीव नेत्रयोः ।
प्ररुष्टसर्पं श्वसितेऽनुकुर्वती स्मृताऽमुना सा खलु जौहराकृतिः ॥२५॥
सुदुर्धरं वीर्यममुष्य निस्तुलं रिपुन्दमं संगरकर्मकौशलम् ।
क्षणेन संस्मृत्य विजापुरेश्वरो विषण्णचेतस्यपि हर्षमन्वभत् ॥२६॥
दिदृक्षुरेनं सहसैव जौहरं स्वकार्यसिद्धिक्षमघोरविक्रमम् ।
द्विजं तदामन्त्रणपत्रसंगतं तिमाजिसंज्ञं प्रजिघाय भूपतिः ॥२७॥
स राजपत्रं तदवाप्य जौहरो द्रुतं प्रतस्थे नृपदर्शनोत्सुकः ।
तमन्वगात् कालकुरूपभीषणा श्मशानवात्येव तदीयवाहिनी ॥२८॥
स वीरमानी बहुमानितः स्वयं सुदुर्लभोपाधिपदेन भूभुजा ।
महार्हरत्नाभरणैश्च सत्कृतः सुजीवितं धन्यममन्यतात्मनः ॥२९॥
तथोपकारार्जितजीवितं नृपं स्वविक्रमैस्तोषयितुं समुत्सुकः ।
अनन्यसाध्यं करणीयमात्मना निदेशमाकर्णयितुं चकाङ्क्ष सः ॥३०॥
तदिङ्गितं साध्ववधार्य भूपतिः हसन्मुखः प्राह निजं मनीषितम् ।
वनेचरोऽद्यावधि यो न निर्जितः त्वया शिवाजिः स बलिष्ठ ! जीयताम् ॥३१॥
गजोष्ट्रवाहास्त्रविशेषदुर्धरा वरूथिनी नस्तव किङ्करीभवेत् ।
समग्रकोशं धनधान्यपूरितं यथेच्छमुच्छोषय कार्यपूर्तये ॥३२॥
अगण्यसंख्या रणकर्मनिष्ठुराः पदातयः शस्त्रकलाविशारदाः ।
मदाज्ञया त्वच्चरणानुगामिनः भवेयुरद्यप्रभृति प्रतापवन् ॥३३॥
तदैव ते रुस्तुमफाझलादयः पराहताः प्राक्तनसङ्गरेषु ये ।
व्रणाङ्कितान्गेषु निबध्य पट्टकान् पुनः ससेनाः समरार्थमुद्यताः ॥३४॥

CC-0. Sri Radha Krishna Samsthan, Delhi. Digitized by eGangotri

विजापुरान्तः सततं प्रचारिणा चरेण केनापि शिवस्य धीमता ।
उदन्तजातं सकलं यथास्थितं निविद्य चावेदितमञ्जसा शिवम् ॥३५॥
स युध्यमानो मिरजेऽन्यशत्रुणा निरस्तविश्रान्तिसुखः शिवस्तदा ।
झटित्युपेतः परणालसंज्ञितं सुदुर्जयं पर्वतदुर्गमुत्तमम् ॥३६॥
स शार्वरीनाम-नवीनवत्सरोदयाह्नि पर्णालगिरिं समाश्रयत् ।
वसन्तकालोदितपञ्चमस्वरैः तमभ्यनन्दन्निव मत्तकोकिलाः ॥३७॥
इतस्ततः शत्रुबलैरनारतं नियुध्यमानाः सकलाः स्वबान्धवाः ।
तदैव सन्देशहरैः ससैनिकं निजान्तिकं संगमयांबभूविरे ॥३८॥
समामिलन् सत्वरमेव सर्वतः शिवस्य संग्रामसखा महाबलाः ।
यदास्थितोऽसौ गिरिदुर्ग उन्नतः सुराश्रियो मेरुरिव व्यराजत ॥३९॥
उपाययौ तेषु महाप्रतापवान् सुहृत् स बाजिः प्रभुवंशशेखरः ।
जरद्गवोऽप्युज्ज्वलरौद्रलोचनः क्रुधा निधक्ष्यन्निव देववैरिणः ॥४०॥
स्थले स्थले तत्र गिरौ दुराक्रमे वितन्द्रिका रक्षिगणाः स्थिरीकृताः ।
यदीक्षणैर्निर्निमिषैरसौ गिरिः तदा सहस्राक्ष इव व्यराजत ॥४१॥
कृषिक्षमेऽल्पीयसि चापि भूतले समूपिरे धान्यकणा नृपोषणाः ।
व्ययोन्नजातस्य सुसञ्चितस्य च नियन्त्रितो भाविविपत्तिदर्शिना ॥४२॥
निदाघकालं जलशोषणक्षमं प्रवर्धमानं क्षणशो निरीक्ष्य सः ।
लघूदपानानि पुरातनान्यपि सुशोधयमास विशेषयत्नतः ॥४३॥
तृणं च पर्णं च बुसं च पत्रकं कडंगरं सर्वविधं पशूचितम् ।
कणप्रमाणं मरुताऽपि बाहितं सुदूरदृश्वा हि शिवो न चक्षमे ॥४४॥
निसर्गतः संगरकर्मपण्डितान् अपि स्वकीयानखिलान् सुहृज्जनान् ।
अखण्डिताभ्यासविधौ न्ययोजयद् असंख्यशत्रून् सहसा विघातितुम् ॥४५॥
न्यषेधि सर्वत्र निशीथिनीषु च प्रदीपिकानां ज्वलनं मनागपि ।
प्रकाशनं तत्र चकार पर्वते प्रदीप्ततेजः खरचन्द्रहासगम् ॥४६॥
दृढाः शतघ्न्योऽनलगोलवर्षिकाः विरोपिता दुर्गतटेषु सर्वतः ।
पुरस्सरन्तीं रिपुनक्षवाहिनीं दिधक्षवो या दहनास्त्रमातरः ॥४७॥
खगैर्मृगैश्चापि कथञ्चनारयः विनाशरन्ध्रं जनयन्ति यत्नतः ।
अतो निरुद्धप्रसराः कृता ध्रुवं खगा नभस्तः पशवश्च भूमितः ॥४८॥
नवस्वराज्यं स्वभुजार्जितं शिवः सुरक्षितुं वर्धयितुं च तत्परः ।
अहर्निशं निर्निमिषं समन्ततः स्वयं निरैक्षिष्ट समस्तचेष्टितम् ॥४९॥
एवंप्रायैर्दुर्गरक्षाभ्युपायैः पर्णालोऽसौ दुर्जयो यः प्रकृत्या ।
नीतोऽत्यन्तं दुर्जयत्वं शिवेन दुष्टारातिध्वंसपुण्यव्रतेन ॥५०॥

इति श्री. भा. वर्णेकर विरचिते
श्रीशिवराज्योदये महाकाव्ये ३३ तमः सर्गः समाप्तः ॥

CC-0. Sri Radha Krishna Samsthan, Delhi. Digitized by eGangotri

॥ श्रीशिवराज्योदये महाकाव्ये ३४ तमः सर्गः ॥

शिवः पर्णालदुर्गेऽसौ वसन् गुप्तिसुरक्षिते ।
दद‍र्श ग्रस्यमानाभं सहसा मित्रमण्डलम् ॥१॥
स्वच्छे चाकाशपटले प्रलयाम्बुदभीषणम् ।
कालिमानं दुरालोकं क्षितिजादिव निःसृतम् ॥२॥
रजस्तोममयो दूराज्जृम्भमाणः स कालिमा ।
जग्रसे क्रमशः सर्वं सौरं तेजः समन्ततः ॥३॥
रजःपटलसंलीनं रविबिम्बं तदाबभौ ।
सुसंह्यतेजःप्रसरं सन्तप्तायसपिण्डवत् ॥४॥
वर्धमानेन रजसा तमसेव क्षणादिव ।
विलुप्तकल्पं विदधे भास्वन्मार्तण्डमण्डलम् ॥५॥
दिवाऽपि तिमिरग्रस्तं नूनं जगदभूत्तदा ।
कल्पितः कल्पनाशून्यैरकालजलदोदयः ॥६॥
चारावेदितवृत्तान्तो विजज्ञौ तत्क्षणं शिवः ।
तं तमःस्तोममुद्यन्तं रिपुसेनारजोभवम् ॥७॥
स मन्दसुस्मितं प्राह सुहृदोऽभ्याशवर्तिनः ।
अकालकालिमा ह्येष नूनं धूम्रोऽरिकोपजः ॥८॥
अस्मद्राज्यं स्फुलिङ्गाभं निर्वापयितुमागता ।
विजापुरीयसाम्राज्यसेनाकादम्बिनी ध्रुवम् ॥९॥
तस्यैवं वदतोऽभ्याशे चरः सत्वरमागतः ।
श्रद्धया परया नत्वा वार्तां वक्तुं प्रचक्रमे ॥१०॥
महाराज ! महापत्ती राक्षसीव क्षुधातुरा ।
राज्यमस्माकमत्यल्पं ग्रसतीव समन्ततः ॥११॥
भवद्विक्रमभीतेन विजापुरमहीभुजा ।
प्रेषितं प्रार्थनापत्रं दिल्लीशाय जिगीषवे ॥१२॥
एकीभूताविवेदानीं तौ परस्परवैरिणौ ।
हिन्दूनां हि विघाताय म्लेच्छानामेकपक्षता ॥१३॥
बलाढ्यो मातुलस्तस्य दिल्लीशस्य परंतपः ।
शाहिस्ताखान इत्याख्यो दक्षिणाशाधुरन्धरः ॥१४॥
स भागिनेयसन्देशमधिगम्य मदोद्धतः ।
सपादलक्षवीराणां सेनया सह निःसृतः ॥१५॥

CC-0. Sri Radha Krishna Samsthan, Delhi. Digitized by eGangotri

स्वनामधन्या विक्रान्ताः शतशोऽथ सहस्रशः ।
म्लेच्छा विविधदेशीयास्तमेव समुपासते ॥१६॥
हिन्दवीयाश्च बहवः स्वार्थमात्रपरायणाः ।
परदास्यहतस्वत्वा म्लेच्छसेनाङ्गतां गताः ॥१७॥
राजव्याघ्री पण्डितेति दिल्लीशेनातिमानिता ।
वैदर्भी विधवा काचित् सावित्री किन्तु नामतः ॥१८॥
हन्त साऽप्यशुभे कार्ये हिन्दुराज्यविनाशने ।
स्वचमूचक्रमादाय वीरम्मन्या समागता ॥१९॥
केचिद्भोसलवंशीयाः केचिद् यादववंशजाः ।
हन्त हन्तुं निजं राज्यं तेऽपि म्लेच्छैः सहोद्यताः ॥२०॥
गजैरुष्ट्रैर्हयैर्वाह्या उद्वमद्वह्निगोलकाः ।
संत्वरन्ते शतघ्न्यस्ताः नूनमग्न्यस्त्रमातरः ॥२१॥
मन्दिराणि निपात्यन्ते भज्यन्ते देवमूर्तयः ।
गोमातरो निहन्यन्ते धृष्यन्ते सत्कुलाङ्गनाः ॥२२॥
वेदग्रन्थाः विदह्यन्ते पीडयन्ते वैदिकद्विजाः ।
परिलुण्टितसर्वस्वा निर्वास्यन्ते कृषीवलाः ॥२३॥
न स ग्रामो विनिर्दग्धं गृहं यत्र न कस्यचित् ।
गृहं नो तच्छिरश्छिन्नं यत्र हन्त न कस्यचित् ॥२४॥
मीनवद् व्याकुलाः सर्वेऽप्यर्भकाः पयसा विना ।
तृणादिना विना गावो मनुष्या ह्यशनैर्विना ॥२५॥
सर्वंकषं च दुर्भिक्ष्यं सर्वप्राणिविशोषणम् ।
प्रसृप्तमस्मत्सौराज्ये ह्यालर्कमिव दुर्विषम् ॥२६॥
स्त्रीषु बालेषु वृद्धेषु व्याधितव्याकुलेष्वपि ।
दयां न कुर्वते म्लेच्छा मृत्युदूता हि तेऽधमाः ॥२७॥
हाहाभूताः प्रजाः सर्वा देव! त्राणं विना तव ।
परित्राणाय लोकानां वीर्यं ते वज्रपञ्जरम् ॥२८॥
पीडयमानप्रजादुःखविह्वलीभूतचेतना ।
लोकमाता जिजादेवी स्वप्रजाजनवत्सला ॥२९॥
प्रोत्साह्य नरशार्दूलान् सह्याद्रिवनचारिणः ।
आकस्मिकैरवस्कन्दैः सा तर्जयति वैरिणः ॥३०॥
दुराक्रमाऽपि शत्रूणामसंख्येया वरूथिनी ।
वित्रास्यतेऽस्मद्वीराणां वृकयुद्धपराक्रमैः ॥३१॥

CC-0. Sri Radha Krishna Samsthan, Delhi. Digitized by eGangotri

तथापि चण्डशक्तिः सा त्वरमाणा पुरात् पुरम् ।
विश्रान्तेव विनिर्ग्रस्य त्वत्प्रियं पुण्यपत्तनम् ॥३२॥
म्लेच्छसेनापतिः पापः स दिल्लीपतिमातुलः ।
दूषयत्यधुना देव पवित्रं सदनं तव ॥३३॥
भवद्वास्तव्यसम्पूते भवने लोहितद्युतौ ।
हन्तोत्स्फुरति गर्वेण हरितो यवनध्वजः ॥३४॥
यत्रागीयन्त सामानि भूदेवैर्ब्रह्मवादिभिः ।
तत्राश्लीलानि गीतानि वेश्याः कूजन्ति साम्प्रतम् ॥३५॥
यत्रार्तिक्यैस्त्वया पूजा दत्ता मङ्गलमूर्तये ।
क्रव्याद्भिर्यवनैस्तत्र कृतं सर्वममङ्गलम् ॥३६॥
भुसुरा यत्र सच्छीला असेवन्त भृशं सुरान् ।
असुरास्तत्र सेवन्ते यवनास्तेऽधुना सुराम् ॥३७॥
दुष्टारिग्राहनिर्ग्रस्तमनन्यशरणं जनम् ।
सुसमर्थः परित्रातुं हरिरेको भवान् भुवि ॥३८॥
न केवलं भवन्तं ते प्रतीक्षन्ते हि मानवाः ।
ध्यायन्ति नूनं देवास्ते निस्पन्दीकृतविग्रहाः ॥३९॥
तत्प्रस्थानमितस्तत्र क्रियतां देव सत्वरम् ।
देवद्रुहस्ते वीक्षन्तां भवान्यास्तेज उज्ज्वलम् ॥४०॥
इत्थं प्रार्थयमाने हि चरे तस्मिन्नजृम्भत ।
स रजःस्तोभसम्भूतः कालिमा परितो गिरिम् ॥४१॥
साङ्ग्रामिका गजा वाहा मद्यमत्ताः सहस्रशः ।
चीत्कारहेषानिर्घोषैः पर्णालमुदनादयन् ॥४२॥
गोग्रीवाघण्टिका नेदुः कलक्वणितमञ्जुलम् ।
रणदुन्दुभयो भूयो रेणुरत्यन्तकर्कशम् ॥४३॥
पत्तयः सादिनो वीराः स्वपक्षजयघोषितैः ।
प्रतिध्वनन्तं पर्णालं निन्युर्वाचालतामिव ॥४४॥
खेटकाः खर्वटा ग्रामाः पर्वतं परितोऽखिलाः ।
भीतिग्रस्तैर्जनैस्त्यक्ता व्याप्ता म्लेच्छाधिकारिभिः ॥४५॥
नानाकाराश्चित्रवर्णाः शतशः पटमण्डपाः ।
सैनिकानां निवासार्थं निरमीयन्त सत्वरम् ॥४६॥
दुर्गरक्षानियुक्तेषु वीरेष्वन्यतमस्तदा ।
शिवं विदितवृत्तान्तं वृत्तान्तं पुनरब्रवीत् ॥४७॥

CC-0. Sri Radha Krishna Samsthan, Delhi. Digitized by eGangotri

महाराज ! निरुद्धाः स्मो दुर्गेऽस्मिन्नरिसेनया ।
इतो गन्तुमिहागन्तुमन्यतः खल्वसम्भभवम् ॥४८॥

नचिरादेव वर्षेयुः सर्वतो वह्निगोलकान् ।
शतघ्न्यः शतशः शत्रोर्दुर्गेऽस्मिन्नुच्चकैरपि ॥४९॥

तमाक्रमणवृत्तान्तं शृण्वन्नपि शुचिस्मितः ।
शिवाजिरब्रवीन्मन्द्रं निजधैर्यमिवोद्गिरन् ॥५०॥

रुन्धन्तु शत्रुभूता मे म्लेच्छा वा भूतराक्षसाः ।
संरोध्दुं भगवद्भक्तं समर्थः को नु भूतले ॥५१॥

वर्षतु प्रलयाग्निर्वा दिधक्षुरिव भूतलम् ।
स भवानीकृपासिक्तं न दग्धुं तृणमप्यलम् ॥५२॥

कोणे कोणे नियुक्ता ये दुर्गप्रान्तेषु रक्षिणः ।
अप्रमत्ता निरीक्षन्तां ते सर्वमरिचेष्टितम् ॥५३॥

यतो यतो निपात्येरन् शत्रुभिर्वह्निगोलकाः ।
तत्र तत्र प्रतीकारः क्रियतां द्विगुणोत्कटः ॥५४॥

बाणक्षेपान्तरे शत्रोर्यो वा को वा चरिष्यति ।
स तत्रैव निहन्तव्यो दृष्टमात्रो भुजंगवत् ॥५५॥

धैर्यमालम्ब्यतां चित्ते सुमेरुगिरिसुस्थिरम् ।
नाधीराणां सहायार्थं त्वरते परमेश्वरः ॥५६॥

पारतन्त्र्यमहापापं परिध्वंसितुमुद्यतान् ।
करुणा जगदीशस्य त्रायते महतो भयात् ॥५७॥

इत्थं समस्तसुहृदां गिरिसंस्थितानाम्
उद्भाव्य धैर्यमचलं विपदो विरोद्धुम् ।
दुष्टारिसैन्यदृढपाशमथो विभेत्तुं
निध्यायति स्म हृदि किञ्चिदसौ शिवाजिः ॥५८॥

इति श्री. भा. वर्णेकर विरचिते शिवराज्योदये महाकाव्ये
३४ तमः सर्गः समाप्तः ॥ ११—४—६१

CC-0. Sri Radha Krishna Samsthan, Delhi. Digitized by eGangotri

जमविणें (क्रिया.) सम् + ग्रह् (९ उ.)
जमा (स्त्री. अर.) आयः, प्राप्तिः
जमाखर्च (फार. पु.) आयव्ययौ
जमात (अरबी, स्त्री.) कुलम्, यूथम्, गोत्रम्
जमादार (फा. पु.) आरक्षक-प्रमुखः
जमाना (फा. पु.) युगम्, कालः
जमाबंदी (स्त्री.) १ क्षेत्रनिरीक्षा २ क्षेत्रकरः
जमालगोटा (पु.) तीव्रविरोचनम्
जमाव (पु.) समुदायः, समूहः
जमीन (फा. स्त्री.) भूमिः, क्षेत्रम्
जमीनजुमला (अरबी. फा. पु.) क्षेत्रगृहादि
जमीनदोस्त (फा. वि.) विध्वस्त, समूलभग्न
जय (पु.) १ विजयः, २ जय, जीव (आ.द्वि.प.) इत्यादिशब्दः
जयघोष (पु.) जयजीव-ध्वनिः, जयजयकारः
जयंती (स्त्री.) जन्मदिनोत्सवः
जयस्तंभ (पु.) जयस्तम्भः, विजयचिह्नम्
जर (पु. स्त्री.) स्वर्णतन्तुः (अव्यय) यदि, चेत्
जरकरतां (अ.) कदाचित्, यदि नाम
जरतारी (वि.) स्वर्णतन्तुचित
जरब (स्त्री. अर.) भयं, भीतिः

जरा (स्त्री.) जरा, वार्धक्यम्
जरा (अ.) १ अल्पकालं यावत् २ किञ्चित्
जरासा (वि.) अल्प, स्वल्प
जरी (वि.) स्वर्णतन्तुचित, स्वर्णतन्तुघटित (अ.) यद्यपि
जरीपटका (पु.) महाराष्ट्रध्वजः
जरूर (अर. अ.) अवश्यम्, (स्त्री.) आवश्यकता
जरूरी (स्त्री.) आवश्यकता
जर्द (फा. अ.) अतिशयेन, अत्यन्तम्
जर्दा (पु. अर.) तमाखुपत्रम् (सुगन्धितम्)
जल (न.) पानीयम्, जलम्
जलद (क्रि. वि.) सत्वरम् चपलम् तूर्णम्
जलदी (स्त्री.) त्वरा
जलदीनें (क्रि. वि.) लघु, क्षिप्रं, द्रुतम्
जलधि (पु.) १ वारिधिः, जलधिः, सागरः २ जलधिः, (गणितगतसंख्याविशेषः)
जलमंदिर (न.) समुद्रगृहं, जलमन्दिरम्
जलमार्ग (पु.) जलमार्गः
जलसा (अर. पु.) संगीतसभा, संगीतोत्सवः

CC-0. Sri Radha Krishna Samsthan, Delhi. Digitized by eGangotri

जलाल (अरबी. वि.) तीक्ष्ण, उग्र, चण्ड,
जलाशय (पु.) जलाधारः, जलाशयः, तडागः
जलोदर (पु.) जठरामयः, दकोदरम्
जव (पु.) १ यवः, वाजिप्रियः
२ जवः, वेगः
जवखार (पु.) यवक्षारः
जवनीक (का.) (स्त्री.) यवनिका
जवस (पु.) अतसिका, उमा
जवळ (क्रि. वि.) पार्श्वतः, समीपम्
जवळचा (वि.) प्रत्यनन्तर, समीपवर्तिन्, प्रत्यासन्न
जवळजवळ (क्रि. वि.)
१ भूयसा, प्रायः
२ समीपतरम्, निकटे
जवळपास (क्रि. वि.) समीपे, निकटे
जवळीक (स्त्री.) सांनिध्यम्, नैकट्यम्
(पु.) प्रातिवेशिकः, बन्धुः
जवान (पु.) १ युवा, तरुणः
२ सैनिकः, वीरः
जवानमर्द (वि. फारसी) शूरतरुणः, वीरयुवा
जवानमर्दी (फारसी स्त्री.) शौर्यं, वीर्यं, पराक्रमः
जवानी-ज्वानी (फारसी स्त्री.) तारुण्यं, यौवनम्
जवाहिर (न.) रत्नं, मणिः
जवाहिऱ्या (पु.) मणिकारः, रत्नश्रेष्ठिन्
जसला (वि.) यादृश
जसा (वि.) यादृश
जसा तसा (क्रि. वि.) महता कष्टेन
महता प्रयासेन
जसेंच्या तसें (क्रि. वि.) यथातथम् यथास्थितम्
जसें (क्रि. वि.) यथा,
जस्त (न.) यशदं, कंसास्थि
जहर (फारसी न.) विषं, गरलम्
जहरी (फारसी वि.) विषमय, गरलमय
जहागीर (फारसी स्त्री.) राजादिलब्धभूमिः, अग्रहारः
जहागीरदार राजवंश्यः, नृपलब्धभूमिकः
जहाज (न.) जलयानं, समुद्रयानं, पोतः
जहांबाज (फारसी वि.) धृष्ट, वियात
जहाल (वि.) तीक्ष्ण, उग्र, साहसप्रिय
जळका (वि.) दग्ध, प्लुष्ट
जळजळ (स्त्री.) दाहः
जळण (न.) इन्धनम्, एधः
जळणें (क्रि.) ज्वल् (१ प.)
जळफळणें (क्रि.) क्रोधाविष्टो भू (१ प.)
कोपारक्तो भू (१ प.)
जळफळाट (पु.) क्रोधातिशयः, संतापातिशयः
जळमट (न.) लूतावितानम्, लूतातन्तुः
जळाऊ (वि.) शुष्क, दहनार्ह
जळू (स्त्री.) जलौका, रक्तपा

CC-0. Sri Radha Krishna Samsthan, Delhi. Digitized by eGangotri

जाई (स्त्री.) जातिः, सुमनस्, मालती
जाऊ (स्त्री.) यातृ
जाकिट (इं. न.) निचोलः
जागणें (क्रि.) जागृ (२ प.)
जागरण (न.) जागरः, जागरणम्
जागा (स्त्री.) १ स्थलम्, स्थानम्
(वि.) १ जागृत, विनिद्र
२ जागरूक
जागृति (स्त्री.) बोधः, प्रबोधः
जांघ (स्त्री.) ऊरुः
जाच (पु.) पीडा, उपद्रवः
जाजम (न.) चित्रास्तरणम्
जाट (पु.) जाटः (जातिविशेषः)
जाड (वि.) स्थूल, गाढ
जाडी (स्त्री.) स्थौल्यम्, दार्ढ्यम्
जाडेभरडें (वि.) स्थूलतन्तु-निर्मित
जाड्य (न.) मान्द्यम्, जाड्यम्, दौर्बल्यम्
जाणणें (क्रि.) ज्ञा (९ उ.)
अव+बुध् (१ प.)
जाणता (वि.) ज्ञ, बुध
जाणीव (स्त्री.) बुद्धिः, परिज्ञानम्, बोधः, अवगमः
जाणूनबुजून (क्रि. वि.) ज्ञानतस्, मतिपूर्वम्
जाणें (क्रि.) गम् (१ प.)
इ (२ प.)
जात (स्त्री.) जातिः
जातक (न.) ग्रहफलादशः
जातिवंत (वि.) जात्य, कुलीन
जातीचें (वि.) स्वाभाविक, नैसर्गिक
जातें (न.) यन्त्रोपलः, घरट्टः, पेषणी
जादा (अरबी. वि.) अधिक, अतिरिक्त
जादू (स्त्री.) यातुः, कुहकम्, इन्द्रजालम्
जादुगार (पु.) यातुकृत्, कुहकाजीविन्, ऐन्द्रजालिकः
जादुगिरी (स्त्री.) इन्द्रजालविद्या
जादूटोणा (पु.) अभिचारः
जान (फार. स्त्री.) जीवः, प्राणाः
जानपछान (स्त्री.) परिचयः, परिचितिः
जानवसा (पु.) जन्यगृहम्,
(जानोसा) जन्यनिवासः
जानवें (न.) यज्ञोपवीतम्, ब्रह्मसूत्रम्
जाब (पु.) प्रतिवादः, प्रत्युत्तरम्
जाबजबाब (पु.) प्रतिवादः, प्रत्युत्तरम्
जांभई (स्त्री.) जृम्भा
जांभळा (वि.) धूमाभ, नीललोहित
जांभूळ (न.) जम्बु, जाम्बवम्
जामदार (फार. पु.) कोशाध्यक्षः, कोशाधिकृतः
जामीन (पु.) प्रतिभूः, लग्नकः, बन्धकः
जामिनकी (स्त्री.) प्रातिभाव्यम्
जायपत्री (स्त्री.) जातिकोशः, जातिपत्रम्
जायफळ (न.) जातिसारं, जातिफलम्

CC-0. Sri Radha Krishna Samsthan, Delhi. Digitized by eGangotri

जायबंदी (वि.) शस्त्राहत, छिन्नगात्र
जार (पु.) उपपतिः, जारः
जारिणी (स्त्री.) व्यभिचारिणी, पुंश्चली
जारी (अरबी वि.) उपक्रान्त, प्रक्रान्त
जालीम (अरबी वि.) तीक्ष्ण, उग्र
जावई (पु.) जामातृ
जावळ (न.) चूडाकर्मन्
जावई शोध (पु.) जामातृशुद्धिः, (शुद्धस्य पाठस्य अज्ञानेन अशुद्धरूपापादनम्)
जासूद (पु.) जङ्घाबलः, दूतः, पत्रहरः
जास्त (अरबी वि.) अधिक
जास्वंद (न.) जपापुष्पं, नादेयीपुष्पम्
जाहिरात (स्त्री.) प्रख्यापनम्, विज्ञापनं, प्रसिद्धीकरणम्
जाहीर (वि.) प्रकट,
जाहीर करणें आ + घोषय्
जाहीरपणें (क्रि. वि.) प्रकाशम्
जाळ (पु.) ज्वाला
जाळणें (क्रि.) दह् (१ प.)
पोट जाळणें निषिद्धवृत्या जीविकां निर् + वह् (१प.)
जाळपोळ (स्त्री.) गृहदाहादि-विध्वंसः
जाळी (स्त्री.) गवाक्षः, वातायनम्
जाळीदार (वि.) गवाक्षित
जाळे (न.) १ जालम्, आनायः २ लूतातन्तुवितानम् ३ कूटपाशः, खगबन्धनम्

जिकडून तिकडून (क्रि. वि.) सर्वतः, परितः
जिकडे तिकडे (क्रि. वि.) सर्वत्र, सर्वतः
जिंकणें (क्रि) जि (१ प.)
जिकीर (अरबी स्त्री.) अतिपीडनम्, निपीडनम्
जितका (वि.) यावत्
जित्रब–जितरब (न.) सस्यकडंगरीयादि
जिद्द (अर. स्त्री.) हठः, निर्बन्धः
जिद्दी (अ. वि.) आग्रहिन्, हठिन्
जिनगी (स्त्री.) रिक्थम्, धनम्, संपद्
जिंदगी (स्त्री.) रिक्थम्, धनम्
जिना (पु.) निःश्रेणिः
जिन्नस (पु.) वस्तु, पदार्थः
जिमखाना (इं. पु.) व्यायामशाला
जिम्मा (अरबी. पु.) भारः, उत्तरदायित्वम्
जिरगा (तांदूळ) सुगन्धिशालिः
जिरणें (क्रि.) जॄ (४ प.)
जिराईत (अरबी वि.) देवमातृक
जिरें (न.) कणः, जीरकम्
जिरेटोप (पु. फा.) शिरस्त्राणम्, शिरस्त्रम्
जिलबी (स्त्री.) कुण्डलिका (भक्ष्यविशेषः)
जिल्हा (पु.) मण्डलम्
जिवंत (वि.) चेतन
जिवलग (वि.) प्रेष्ठ, प्राणप्रिय,
जिव्हाळा (पु.) दृढस्नेहः, दृढप्रेमा
जिव्हाळी (स्त्री.) मर्मन् (न.)

CC-0. Sri Radha Krishna Samsthan, Delhi. Digitized by eGangotri

जिह्वाळ्याचा (वि.) प्रियतम, प्रेष्ठ
जीन (न. फारसी) पर्याणं, पल्ययनम्
जीभ (स्त्री.) जिह्वा, रसना
जीर्णवस्त्र (न.) पटच्चरम्
जीव (पु.) १ प्राणाः, जीवः, चैतन्यम्
२ जन्तुः, जीवः
३ अन्तःकरणं, मनः
जीव देणें आत्मघातं, आत्महत्यां अनु + स्था (१प.)
जिवावर उदार होणें प्राणपरित्यागं सम् + आ + चर् (१ प.)
एखाद्यावर जीव बसणें कमपि प्राणेभ्योऽपि प्रियतरं मन् (८ आ.)
जीवघेणा (वि.) प्राणात्ययापादिन्, अत्यन्तक्लेशावह
जीवश्च कंठश्च (वि.) प्रियतम, प्रेष्ठ
जीवन (न.) जीवनम्
जुई (स्त्री.) यूथिका
जुगार (पु.) द्यूतम्, दुरोदरम्
जुगारी (वि.) द्यूतकार, कितव
जुजबी (अरबी वि.) क्षुद्र, अत्यल्प, क्षणमात्रोपयुक्त
जुडगा (पु.) कूर्चम्, पूलिः
जुडी (स्त्री.) गुच्छ, गुत्सक, पणः (मूलकपणः)
जुना (वि.) चिरन्तन, प्रत्न, पुराण
जुनेर (न.) जीर्णवस्त्रम्
जुंपणी (स्त्री.) योक्त्रम्, योत्रम्, वसुः
जुंपणें (क्रि.) युज् (७ उ.)
जुमानणें (क्रि.) अव + गण् (१० प.) परि + गण् (१० प.)
जुमला (अरबी पु.) धनं (नाणकादि)
जुलूम (पु.) बलात्कारः, परिपीडनम्
जुळणी (स्त्री.) रचना, संनिवेशः
जुळणें (क्रि.) सम्+गम् (१प.)
जुळा (वि.) यमल
जुळें (न.) युग्मम्
जूं (न.) युगम्
जूट (स्त्री.) यूथं, समूहः
जेठ (वि.) ज्येष्ठ
जेठा (पु.) आसनबन्धः, पर्यङ्कग्रन्थिबन्धः
जेठी (पु.) मल्लविद्यानिपुणः
जेथें (क्रि. वि.) यत्र
जेथें तेथें (क्रि. वि.) यत्र तत्र, सर्वत्र
जेमतेम (क्रि. वि.) कथं कथमपि
जेल (इंग्रजी पु.) कारागृहं, बन्दिशाला
जेर (फारसी वि.) क्षीण, दुर्बल, विकल
जेवढा (वि.) यावत्
जेवण (न.) भोजनम्, जेमनम्

CC-0. Sri Radha Krishna Samsthan, Delhi. Digitized by eGangotri

जेवणें (क्रि.) भुज् (७ उ.)
जेव्हां (क्रि. वि.) यदा, यर्हि
जेव्हांपासून (क्रि.वि.) यदाप्रभृति
जैन (वि.) जिनानुयायिन्
जोखड (न.) धुरा, युगम्
जोखणें (क्रि.) १ तुल् (१० प.)
२ मा (३ आ.)
जोखम–जोखीम
१ भारः, उत्तरदायित्वम्
२ भयं, साध्वसम्
जोगवा (पु.) देव्याः प्रसादाय समर्जिता भिक्षा (तण्डुलादेः)
जोगीण (स्त्री.) योगिनी
जोड (पु.) १ संधानम्,
२ युग्मं, युगलम्
३ लाभः
४ मैत्री
जोडणें (क्रि.) सम्+युज् (७उ.)
सम्+बन्ध् (७उ.)
जोडपें (न.) द्वयम्, मिथुनम्, युगलम्
जोडवें (न.) रजताभरणविशेषः (सुवासिनीभिः चरणांगुलिधृतः)
जोडा (पु.) १ पादत्राणम्
२ युग्मं, युगलम्
जोडाक्षर (न.) संध्यक्षरम्
जोडी (स्त्री.) द्वयम्, युग्मम्
जोडीदार (पु) सहचरः
जोत (स्त्री.) ज्योतिः, अर्चिः (न.)
जोते (न.) १ युगं,
२ हलः
जोंधळा (पु.) जूर्णलः, यावनालः
जोपर्यन्त (क्रि. वि.) यावत्
जोपासना (स्त्री.) संवर्धनम्
जोम (पु.) बलम्, दार्ढ्यम्
जोमदार (वि.) बलवत्, द्रढीयस्
जोर (पु.) १ रंहस्, रयः
२ बलं, सामर्थ्यम्
जोरकस (वि.) बलशालिन्, समर्थ, शक्तिसंपन्न
जोरानें (क्रि. वि.) प्रसभम्, बलात्, हठात्
जोशी (पु.) ज्यौतिषिकः, निमित्तज्ञः
ज्येष्ठमध (पु.) यष्टिमधु, मधुयष्टिः
ज्वानी (स्त्री.) तारुण्यं, यौवनम्
ज्वाळा (स्त्री.) ज्वाला, अर्चिस् (न.)
ज्योत (स्त्री.) दीपकलिका, ज्योतिस् (न.)

झ

झक (स्त्री.) झषः, मत्स्यः, मीनः
झकपक (वि.) सुव्यवस्थित
झंकार (पु.) नादः, गुञ्जारवः झणत्कारः
झकास (वि.) समीचीनतम, रमणीयतर
झक्क (वि.) १ चाकचक्ययुत, देदीप्यमान
२ रमणीयतम
झगझगाट (पु.) देदीप्यमानता
झंगट (न.) धातुवाद्यम्
झगडणें (क्रि.) वि+वद् (१ आ.)
कलहं+कृ (८ उ.)

CC-0. Sri Radha Krishna Samsthan, Delhi. Digitized by eGangotri

झगडा (पु.) विवादः, कलहः, वैरम्
झबरें (न.) करीषाग्निः
झगा (पु.) कञ्चुकः
झंझावात (पु.) झंझावातः, सवृष्टिकवायुः
झटकणें (क्रि.) सम् + मृज् (२ प.)
झटकन् (क्रि. वि.) झटिति, द्राक्
झटका (पु.) क्रोधावेशः कोपाविष्कृतिः
झटपट (क्रि. वि.) झटिति, द्रुतम्
झटणें (क्रि.) प्र+यत् (१ आ.) आ + यस् (४ प.)
झटापट (स्त्री.) हस्ताहस्ति, बाहूबाहवि
झड (स्त्री.) धारासंपातः, आसारः
झडती (स्त्री.) सुसूक्ष्मेक्षणम् (आरक्षकादिकृतम्)
झडप (स्त्री.) आपतनं, आपातः (व्याघ्रादेः)
झडपणें (क्रि.) वीज् (१० प.)
झणका–रा (पु.) आवेशः, आविष्कारः, (क्रोधादेः)
झपझप (क्रि. वि.) सत्वरं चपलं, तूर्णम्
झबलें (न.) बालवस्त्रम्
झबू (पु.) मदान्धः, मदोन्मत्तः
झटकन् (क्रि. वि.) झटिति, अविलम्बितम्
झरझर (क्रि. वि.) शीघ्रं, द्रुतम्
झरझरीत (वि.) विरलतम (वस्त्रादि)
झरा (पु.) निर्झरः, झरः,
झरी (स्त्री.) निर्झरः, झरः
झरोका (पु.) गवाक्षकम् वातायनकम्
झळ (स्त्री.) १ औष्ण्यम् २ आतपः ३ महती हानिः
झळक (स्त्री.) प्रकाशः, आतपः
झळकणें (क्रिया.) प्र + काश् (१ आ.)
झळवणी (न.) (झळोणी) आतप-तप्तजलं, आतपतप्तजलस्नानम्
झाक, झांक (स्त्री.) चाकचक्यम्
झांकण (न.) आच्छादनी,
झांकणें (क्रि.) १ आ + छद् (१० प.) २ नि + गूह् (१ प.)
झाड (न.) वृक्षः, तरुः, पादपः
झाडणी (स्त्री.) संमार्जनी, शोधनी
झाडणें (क्रि.) सम् + मृज् (२ प.)
झाडलोट (पु.) संमार्जनम्
झाडा (पु.) सुसूक्ष्मेक्षणम्,
झाडी (स्त्री.) वृक्षराजिः, वृक्षपङ्क्तिः,
झाडू (पु.) संमार्जनी, शोधनी
झाडूवाला (पु.) संमार्जकः, शोधकः
झाडून (क्रि. वि.) अशेषम्, निःशेषम्
झापड (स्त्र). नेत्रनिमीलनम्
झारा (पु.) सच्छिद्रस्फ्यः,
झालर (स्त्री.) दशाः, वस्तयः, वस्त्रप्रान्तः

CC-0. Sri Radha Krishna Samsthan, Delhi. Digitized by eGangotri

झावळी (स्त्री.) नारिकेल-
वृक्षपर्णम्
झिंगणें (क्रि.) उत्+मद्
(४ प.) (मद्यादिना)
झिजणें (क्रि.) क्षि (१ प.)
तनू+भू (१ प.)
झिमझिम (वि.) अनुस्यूत-
क्षुद्रवृष्टिः
झिरपणें (क्रि.) निर्+गल् १ प.
झीट (स्त्री.) मूर्छा, प्रलयः,
नष्टचेष्टता
झील (न.) चाकचक्यम्, तेजः
झुंज (स्त्री.) युद्धं, द्वन्द्वं
झुंजार (वि.) युद्धनिपुण,
पराक्रमशालिन्
झुंजूमुंजू (न.) अरुणोदयकालः
झुंड (स्त्री.) गणः, संघः, समुदायः
(चौरादीनाम्)
झुंबड (स्त्री.) संकुलता, संमर्दः
झुंबर (न.) काचतरुः
(गृहशोभार्थम्)
झुलविणें (क्रि.) प्र+तारय्
वञ्च् (१० प.)
झुला (पु.) प्रेङ्खा, आन्दोलः
झुलूप (फारसी न.) काकपक्षः,
शिखण्डकः
झुळझुळ (क्रि. वि.) मन्दं मन्दम्
झुळूक (स्त्री.) मन्दवायुः
झूट (वि.) असत्य, अनृत
झेंडा (पु.) ध्वजः, पताका,
वैजयन्ती
झोका (पु.) १ आन्दोलनम्
२ हानिः, नाशः
झोटिंग (पु.) १ यवनपिशाचः
२ प्रजापीडकनृपः
झोंड (पु.) उद्धत, निर्लज्ज, धृष्ट
झोड (स्त्री.) १ धारासंपातः,
२ संताडनम्
झोप (स्त्री.) निद्रा, स्वापः
झोपडी (स्त्री.) पर्णशाला, उटजः,
कुटीरः
झोपमोड (पु.) निद्राभङ्गः
झोपाळा (पु.) आन्दोलः, प्रेङ्खा
झोपाळू (वि.) शयालु, निद्रालु
झोळी (स्त्री.) संचिका,
वस्त्रसंचिका

ट

टक (स्त्री.) अनिमिषदृष्टिः,
एकाग्रदृश्
टंक (पु.) टङ्कः, पाषाणदारणः
टकटक (स्त्री.) प्रलापः, जल्पः
टकमक (स्त्री.) विस्मयः,
अद्भुतम्
(क्रि. वि.) सविस्मयम्
टकल्या (वि.) खल्वाट
टकळी (स्त्री.) १ प्रबलेच्छा,
तीव्राकाङ्क्षा
२ जल्पः, प्रलापः
टका–वका (पु.) १ धनम्
२ रूप्यकम्
टकेटोणपे (पु.अ.) विघ्नमालिका,
टक्केटोणपे ,, आघातपरंपरा
टंगळमंगळ (स्त्री.) कार्यशैथिल्यम्
चिरक्रियता
टग्या (वि.) पीन, पुष्ट

CC-0. Sri Radha Krishna Samsthan, Delhi. Digitized by eGangotri

टक्कर (स्त्री.) १ संघट्टः, संमर्दः
२ संग्रामः, संप्रहारः
३ मस्तकाघातः (प्राणिनोः)
टक्कल (न.) केशहीनता
टंचाई (स्त्री.) १ महर्घता
२ न्यूनता (पदार्थानाम्)
टणक (वि.) कठिन,
टप (पु.) छदिः, आच्छादनं
(यानादेः)
टपाल (न.) प्रेष्यपत्रादि
टपोरा (वि.) स्थूल
टप्पा (पु.) १ गानपद्धतिविशेषः
२ विश्रामस्थानम् (यात्रादौ)
टर (स्त्री.) परिहासः, उपहासः
टरफल (न.) फलत्वच्
टरबूज (न.) तरंबुजम्
टवका (पु.) अंशः, भागः (फलादेः)
टवकारणें (क्रिया.) वि+स्फार्
(१० प.)
टवटवी (स्त्री.) अम्लानता,
सतेजस्कता
टहाळा (पु.) शाखा, शिफा
टाईप (इंग्रजी पु.) मुद्राक्षरम्,
आयसाक्षरम्
टांक (पु.) लेखनी
टांकसाळ (स्त्री.) टङ्कशाला
टाकणें (क्रि.) परि+त्यज् (१प.)
टांकी (स्त्री.) १ जलसंचिका,
जलाधानी
२ टङ्कः, पाषाणदारणः
टाकाऊ (वि.) त्याज्य
टाकें (न.) जलाधानं, जलद्रोणी
टांग (स्त्री.) प्रसृता, जङ्घा
टांगणें (क्रि.) अव+लम्ब् १ आ.
प्र+लम्ब् १ आ.
टांगा (पु.) अश्वयानम्,
अश्वशकटः
टाच (स्त्री.) पार्ष्णिः, पादमूलम्
टाचणी (स्त्री.) लोहकण्टकम्
अयःकण्टकम्
टाप (स्त्री.) १ खुरः, शफम्
२ अश्वखुरध्वनिः,
टापटीप (स्त्री.) सुव्यवस्था
टापू (पु.) देशः, भूभागः
टारगट (वि.) परिहासपर,
टाहो (पु.) आक्रन्दनं (बालादेः),
आक्रोशः
टाळ (पु.) तालकः,
टाळकें (न.) शिरः, मस्तकम्
टाळणे (क्रि.) परि+हृ (१ प.)
टाळा (पु.) १ क्षुद्रशाखा, शाखिका
२ तालुः,
टाळाटाळ (स्त्री.) परिहारः
टाळी (स्त्री.) करतालिका,
टाळू (स्त्री.) १ तालुः, काकुदम्,
२ मस्तकाग्रभागः
टिकणें (क्रि.) सम्+स्था
(१ प.)
टिकला (पु.) तिलकम्,
टिकाऊ (वि.) चिरस्थायिन्,
स्थास्नु
टिचकी (स्त्री.) छोटिका,
टिटवी (स्त्री.) टिट्टिभः
टिनपाट (न.) त्रपुपात्रम्
क्षुद्रधातुपात्रम्
टिपकणें (क्रि.) स्यन्द् (१ प.)
अव+क्षर् (१ प.)

CC-0. Sri Radha Krishna Samsthan, Delhi. Digitized by eGangotri

टिपण (न.) टिप्पनी, स्मृतिपत्रम्
टिपणें (क्रि.) १ लिख् (२ प.)
२ सम् + ग्रह् (९ उ.)
२ वि + चि (५ उ.)
३ परि + मृज् (२ प.)
टिपणीस (पु.) ग्रामणीः, टिप्पनिकः
टिपूस (न.) बिन्दुः
टिंब (न.) बिन्दुः, शिरोबिन्दुः
टिमकी (स्त्री.) चर्मवाद्यकम्, डमरुकम्
टीका (स्त्री.) १ टीका, व्याख्या,
२ गुणदोषविवरणं
३ दोषोद्घाटनम्
टीकाकार (पु.) व्याख्याकारः, भाष्यकृत्
टीच (स्त्री.) प्रादेशः
टीपकागद (पु.) परिमर्शकः
टुणकन् (क्रि. वि.) टुणितिकारम्, टुणितिकृत्वा
टुमदार (वि.) लघुरम्य
टेकडी (स्त्री.) पर्वतकः, शैलकः,
टेकाड (न.) क्षुद्रगिरिः उन्नतभूभागः
टेबल (न.) लेखफलकम्
टेंभा (पु.) काष्ठदीपः, काष्ठवर्तिः
टेलीफोन (पु.) दूरवाणी
टेहळणी (स्त्री.) सूक्ष्मेक्षिका, पर्यवेक्षणम्
टोंक (न.) अग्रम्
टोंचणें (क्रि.) अभि + हन् (२ प.)
टोणपा (पु.) काष्ठघनः काष्ठमुद्गरः
(वि.) मूर्ख, बालिश
टोपी (स्त्री.) छादनी, शिरस्त्रम्
टोपी घालणें वञ्च् (१० प.) प्र + तारय्
टोमणा (पु.) परिक्षेपः, परिलम्भः
टोलेजंग (वि.) अतिविशाल, उन्नततम
टोळ (पु.) शलभः, पतङ्गः
टोळधाड (स्त्री.) शलभासारः
टोळभैरव (पु.) भ्रमणपरः, अटनपटुः
टोळी (स्त्री.) गणः, संघातः, संघः
ट्रंक (स्त्री.) लोहपेटिका
ट्रॅम (स्त्री.) विद्युद्यानम्

ठ

ठक (पु.) वञ्चकः, प्रतारणापरः
ठग (पु.) वञ्चकः, धूर्तः
ठणका (पु.) तीव्रपीडा, तीव्रवेदना
ठणठणपाळ (पु.) १ अज्ञः, मूढः
२ निःस्वः, दरिद्रः
ठणठणाट (पु.) दौर्लभ्यम्
ठणठणीत (वि.) १ शुष्क
२ दृढ, पुष्ट
ठपका (पु.) दोषारोपः
ठराव (पु.) प्रस्तावः
ठराविक (वि.) नियत, सार्वदिक
ठसका (पु.) स्थसकः
ठसठशीत (वि.) स्थूल
ठसा (पु.) १ मुद्रा, मुद्रिका
२ आकृतिः, चिह्नम्
ठळक (वि.) स्थूलतम

CC-0. Sri Radha Krishna Samsthan, Delhi. Digitized by eGangotri

ठाण (न.) १ अवयवसंस्थानम्
२ स्थानम्
३ आसनम्
ठाण मांडणें (क्रि.)
संनद्धी + भू. १ प.
ठाणें (न.) १ स्थानम्
२ स्थितिः
ठाणेदार (पु.) स्थानाधिकृतः
ठाणेबंद (वि.) स्थानबद्ध
ठार (क्रि.) सर्वथा, संपूर्णतया
ठार होणे मृ. (४ आ.)
ठाव (पु.) १ तलम्,
२ आश्रयः,
३ संस्तवः, परिचयः,
४ कदलीदलम्
ठिकरी (स्त्री.) खर्परिका
ठिकाण (स्त्री.) १ स्थानम्
२ निवासः
ठिगळ (न.) पटखण्डः
ठिणगी (स्त्री.) अग्निकणः,
स्फुलिङ्गः
ठिसूळ (वि.) अस्त्यान, अदृढ
ठीक समीचीन, पर्याप्त
ठीक होणें व्याधिमुक्तः भू (१प.)
ठेका (पु.) तालः
ठेंगणा (वि.) खर्व, ह्रस्व
ठेच (स्त्री.) पदाघातः
ठेचा (पु.) अर्धक्षुण्णः,
(व्यञ्जनविशेषः)
ठेव (स्त्री.) न्यासः
ठेवण (स्त्री.) अवयवसंस्थानम्
ठेवा (पु.) निधिः, संचयः
ठोक (वि.) अखण्ड
(पु.) ताडनं, प्रहारः

ठोकताळा (पु.) अनुभवः, प्रतीतिः,
प्रत्ययः
ठोकर (स्त्री.) १ पदाघातः,
हानिः, ह्रासः
ठोकळा (पु.) काष्ठघनः
ठोका (पु.) आघातः, प्रहारः
ठोंब्या (वि.) मन्दमति, जड

ड

डंका (पु.) दुन्दुभिः
डंख (पु.) दंशः
डगमगणें (क्रि.) दोलायितं भू
(१ प.)
वि + चल् १ प.
डफ (पु.) चर्मवाद्यम्
डझन (इं. न.) द्वादशकम्
डबघाई (स्त्री.) अवसानम्
डबा (पु.) संपुटः, करण्डकः
डबी (स्त्री.) संपुटकम्
डबोलें (न.) १ निधिः,
२ दैवप्राप्तधनम्
डर (स्त्री.) दरः, भयम्
डरणें (क्रि.) भी (३ प.)
डल्ला (पु.) निधिः
डल्ला मारणें निधिं अप+हृ १ प.
डसणें (क्रि.) दंश् (६ प.)
डळमळीत (वि.) अस्थिर, चल,
दोलायित
डाक (स्त्री.) पत्रसंस्था
डाकघर (न.) पत्रसंस्थागृहम्
डाकबंगला (पु.) विश्रामगृहम्
डाकू (वि.) वञ्चक, प्रतारणापर,
(पु.) दस्युः

CC-0. Sri Radha Krishna Samsthan, Delhi. Digitized by eGangotri

डॉक्टर (पु.) १ भिषग्वरः
२ पारंगतः, निष्णातः
डाग (पु.) १ अङ्कः
२ कलङ्कः
३ पदार्थः
डांग (स्त्री,) कदलीदलम्
डांगर (न.) माषकम् (व्यञ्जनम्)
डांगोरा (पु.) आघोषणं, विघोषणा
डांबर (न.) स्त्यानं, चिक्कणम्
डायरी (इं. स्त्री.) दैनन्दिनी
डायरेक्टर (इं पु.) संचालकः
डावपेच (पु.) कुटिलोपायः, जटिलप्रयोगः
डावरा (वि.) वामकारिन्
डावा (वि.) वाम
डांस (पु.) दंशः
डाळ (स्त्री.) द्विदला, द्विदलं.
डिंक (पु.) निर्यासः
डिग्री (इं. स्त्री.) पदवी, उपाधिः
डिटेक्टिव्ह (पु. इं.) अपसर्पः, चरः
डुरकणी (स्त्री.) वृषभगर्जनम्
डुलकी (स्त्री.) स्थितिस्वापः
डूल (पु.) कर्णिका
डेख (न.) वृन्तम्
डेक (इं. न.) नौकाट्टभागः
डेपो (पु.) अगारम्, आलयः
डेरा (पु.) १ मन्थकलशः
२ तुन्दम्
३ पटवासः
डोकें (न.) मस्तकम्, शीर्षम्
डोकें उठणें मस्तकशूलं भू (१ प.)
डोकें खाजविणें चिन्त् (१ प.)
डोंगर (पु.) पर्वतः, गिरिः
डोण (स्त्री.) द्रोणिः
डोह (पु.) ह्रदः
डोहाळा (पु.) दोहदः
डोळस (वि.) १ सावधान
२ सुनयन
डोळा (पु.) नयनम्, नेत्रम्, अक्षि
डोळेझाक (स्त्री.) उपेक्षा
डौल (पु.) रामणीयकम्
डौलदार (वि.) आकर्षक, रमणीय
ड्रिल (न.) संघचलनम्
संघव्यायामः

ढ

ढ (वि.) मूर्ख, निरक्षर
ढकलणें (क्रिया.) प्र + नुद् (६ प.)
ढग (पु.) मेघः, अभ्रम्
ढंग (पु.) अशिष्टाचारः, कामुकत्वम्
ढगाळ (वि.) मेघच्छन्न, अभ्राकुल
ढब (स्त्री.) १ रीतिः, पद्धतिः
२ रमणीयगतिः
ढवळणें (क्रिया.) आ + लोड् (१० प.)
ढवळाढवळ (स्त्री.) अन्यकार्यविमर्शः
ढसढसां (अ.) सावेगम्
ढळढळीत (वि.) सुस्पष्ट, स्थूल
ढाल (स्त्री.) चर्म, फलकम्
ढालगज (वि.) १साहसिक
२ अन्यकार्यविमर्शक

CC-0. Sri Radha Krishna Samsthan, Delhi. Digitized by eGangotri

ढाळ (पु.) विरेचनं, विरेकः
ढाळणें (क्रिया.) १ मुच् (६ प.)
२ वि+धु (५ प.)
ढिगारा (पु.) राशिः, चयः
ढुंगण (न.) नितम्बः
ढेकर (स्त्री.) उद्गारः
उद्गिरणम्
ढेकूण (पु.) मत्कुणः
ढेकूळ (न.) लोष्टम्
ढेप (स्त्री.) गुडपिण्डः, गुडघनः
ढेर (न.) स्थूलोदरम्
ढेरपोट्या (वि.) स्थूलोदर,
तुन्दिल
ढोंग (न.) १ दम्भः
२ वेषान्तरम्
ढोपर (न.) जानु
ढोबळ (वि.) स्थूल, महत्, पृथु
ढोर (नः) गृहपशुः
(पु.) मृतपशुहरः
ढोल (पु.) भेरी, दुन्दुभिः
ढोलकें (न.) भेरिका
ढोली (स्त्रीः) कोटरं, निष्कुहः

ण

ण णकारः

त

तकलीफ (अरबी स्त्री.) कष्टं,
क्लेशः
तकलुपी (अरबी वि.) कृत्रिम,
वितथ
तक्तपोशी (स्त्री.) छदिः, पटलम्
तक्ता (पु.) १ काष्ठफलकम्
२ कोष्ठकम्
तक्या (क्क्या) (फा. पु.)
स्थूलोपधानम्
तक्रार (अरबी स्त्री.) विवादः,
अभियोगः
तग (पु.) दार्ढ्यम्
तंग (वि.) दृढ, सुसंहत, संसक्त
तंगडी (स्त्री.) जङ्घा
तगर (स्त्री.) तगरः
तगाई (स्त्री. अरबी) कृषकर्णम्
तगादा (अरबी पु.) निर्बन्धः,
अनुरोधः
तजवीज (स्त्री.) उपायः, युक्तिः
तजला (अर. पु) १ प्रत्यग्रता,
२ कान्तिः, तेजः
तट (पु.) १ पक्षः
२ प्राकारः, वरणः
३ तटं, तीरं
तटबंदी (स्त्री.) प्राकारः, वरणः
तट्टू (न.) अश्वविशेषः क्षुद्राश्वः
तड (स्त्री.) १ तटः, तीरम्
२ पक्षः
३ अवसानं, समाप्तिः, अन्तः
तडीस नेणें निर्+वह् (१ प.)
तडकाफडकी (अ.) सद्यः, तत्क्षणे
तडजोड (स्त्री.) संधिः
तडफ (स्त्री.) उत्साहः, धृतिः
तडस (स्त्री.) उच्छूनोदरपीडा
तडा (पु.) छेदः, भङ्गः
तडाखा (पु.) आघातः, प्रहारः
तण (न.) तृणम्

CC-0. Sri Radha Krishna Samsthan, Delhi. Digitized by eGangotri

तंतु (पु.) तन्तुः, सूत्रम्
तंतुवाद्य (न.) ततं, वीणादिवाद्यम्
तंतोतंत (वि.) १ समान, सदृश
२ परिपूर्ण
तत्काळ (अ.) सपदि, सद्यः
तत्पर (वि.) दक्ष, प्रसित
तत्परता (स्त्री.) दाक्ष्यम्, निरतिः
तंत्र (न.) क्रिया, सरणिः
तत्त्व (न.) १ सत्यं, याथार्थ्यं
२ सारः
३ तात्पर्यम्
तत्त्वज्ञान (न.) ब्रह्मज्ञानम्
तत्त्ववेत्ता (पु.) तत्त्वज्ञः, शास्त्रज्ञः
तथ्य (न.) १ सत्यं
२ तात्पर्यं, सारः
तन (स्त्री.) तनुः, शरीरम्
तनखा (पु. फारसी). वेतनं भृतिः
तप (न.) तपः, व्रतम्
तपकीर (स्त्री.) नस्यम्
तपशील (पु.) विवरणं, विस्तारः
तपश्चर्या (स्त्री.) तपश्चरणम्, तपश्चर्या
तपस्वी (पु.) तपस्विन्, तापसः, तपोनिधिः
तपास (पु.) गवेषणम्, परिमार्गणम्
तपासणारा (वि.) पृच्छक, समीक्षक
तपासणी (स्त्री.) गवेषणम्, समवेक्षणम्
तपासनीस (पु.) विचारकः, पृच्छकः
तपोवन (न.) तपोवनं, आश्रमः
तबक (न.) भाजनम्, विस्तृतपात्रम्
तबला (पु.) मर्दलः, चर्मवाद्यद्वयम्
तबेला (पु.) मन्दुरा, वाजिशाला
तबि (बी) यत (स्त्री.) १ प्रकृतिः (अरबी) शरीरम्
२ चित्तं, मनः
तंबाखु (पु.) तमाखुः
तंबी (स्त्री. अरबी) तर्जनम्, भर्त्सनम्
तंबू (पु.) वस्त्रवेश्म, पटमण्डपः
तंबोरा (पु.) वीणा
तम (पु. न.) १ अन्धकारः,
२ तमोगुणः
३ अज्ञानम्
तमा (स्त्री. अरबी) अपेक्षा, अवेक्षा
तमाम (वि. अरबी) सर्व, सकल
तमालपत्र तमालपत्रम्, तमालम्
तमाशा (पु.) क्रीडा, खेल
तमोगुणी (वि.) क्रोधन, कोपन
तयार (वि.) संनद्ध, सिद्ध
तरंगणें (क्रि.) प्लु (१ आ.)
तरजुमा (अरबी पु.)
१ भाषान्तरम्
२ संक्षेपः, सारांशः
तरट (न.) शणपटः शणवस्त्रम्
तरणाबांड (वि.) पुष्टयुवन्
तरतरीत (वि.) कर्मक्षम, कर्मशील

CC-0. Sri Radha Krishna Samsthan, Delhi. Digitized by eGangotri

तरतूद (स्त्री.) उपायः, युक्ति
तरफदारी (स्त्री.) पक्षपातः, पक्षावलम्बनम्
तरबेज (वि.) कृतहस्त, निष्णात
तरवार (स्त्री.) करवालः, कृपाणः
तरस (न.) तरक्षुः, मृगादनः
तराज (पु.) तुला, धटः
तरी (अ.) तर्हि
तरूण (वि·) युवन्, तरूण
तर्कट (न.) कुतर्कः
तर्पण (न.) तर्पणम्
तऱ्हा (अरबी स्त्री.) रीतिः,
तलम (वि.) श्लक्ष्ण, सूक्ष्म
तलाठी (पु.) ग्रामणीः, ग्रामाधिकृतः
तलाव (पु.) तडागः, कासारः
तलास (पु. फारसी). अन्वेषणम्, मार्गणम्
तवा (पु.) कर्परः, खल्लिका, तापकः
तसबीर (स्त्री. फारसी) चित्रं आलेख्यम्
तसला (वि.) तादृश
तस्त (न. फारसी) समुद्गकः, पतद्ग्राहः
तह (पु.) संधिः
तहकुबी (स्त्री. अरबी) प्रतिरोधः स्थगनम्
तहशील (अर. स्त्री.) करसंग्रहः, कराहरणम्
तहान (स्त्री.) तृष्णा, तर्षः
तहानेलेला (वि.) तृषित, पिपासित
तहाहयात (फारसी· अ,) यावज्जीवम्, आजन्म
तळ (पु.) १ गाधं, तलं
२ सेनानिवेशः
३ यानस्थानम्
तळघर (न.) भूमिगृहं
तळणें (क्रि.) भृज्ज् (६ उ,)
तळपणें (स्त्री.) वि+राज् (१ आ.) प्र+काश् (१ आ.)
तळलेलें (वि.) व्याधारित, तलित
तळहात (पु.) अग्रहस्तः, करतलम्
तळवा (पु.) पादतलम्
तळें (न.) कासारः, तडागः
ताईत (पु.) रक्षाकरण्डः
ताक (न.) तक्रं, मथितं
ताकद (स्त्री.) बलं, शक्तिः, सामर्थ्यम्
ताकीद (स्त्रीः) दृढादेशः, पूर्वबोधः
ताग (पु.) क्षुमा, अतसी
तागडी (स्त्री.) तुला, धटः
ताजमहाल (पु. फारसी) ताजप्रासादः
ताजा (वि.) अम्लान, प्रत्यग्र
ताट (न.) १ पात्रं, भाजनम्
२ नाडिः, नालम्
ताटवा (पु.) वनं, षण्डः
ताटातूट (स्त्री,) विप्रयोगः, विश्लेषः
ताठा (पु.) दर्पः, अवलेपः
ताड (पु.) तालवृक्षः
ताडपत्र (न.) तालपत्रम्
ताडफळ (न.) चोचं, तालफलम्
तांडा (पु.) सार्थः, संघः, समूहः

CC-0. Sri Radha Krishna Samsthan, Delhi. Digitized by eGangotri

ताडी (स्त्री.) मद्यं, तालरसः
ताण (पु.) १ महाश्रमः,
श्रमाधिक्यम्
२ ग्लानिः, म्लानिः
३ विलम्बः,
(स्त्री.) अतिशायनम्
तांदूळ (पु.) तण्डुलः
तान (स्त्री.) अविच्छिन्न-
स्वरानुपूर्वी
तानुलें (वि.) स्तनंधय
ताप (पु.) १ ज्वरः, उष्णता
२ दुःखं
तापट (वि.) क्रोधन, चण्ड
तापणें (क्रिया.) क्रुध् (२ प.)
कुप् (२ प.)
तापविणें (क्रिया.) सम् + तापय्
तापी (स्त्री.) तपनी, तपनात्मजा
ताफा (पु.) १ प्लवः
२ संघः, समूहः
तांब (स्त्री.) कलङ्कः
तांबट (पु.) ताम्रकारः, ताम्रकुट्टकः
ताबडतोब (अ.) तत्क्षणम्, द्राक्
तांबडा (वि.) लोहित, ताम्र
ताबा (पु.) गोचरः, भोगः, भुक्तिः
तांबूल (पु.) तांबूलं, मुखवासनं
तांबूस (वि.) लोहित, गौर,
पाटल, शोण
तांबे (न.) ताम्रं, शुल्बम्
तांबोळी (पु.) ताम्बूलव्यवहारिन्
तांब्या (पु.) कलशः
तार (स्त्री.) (फारसी)
१ तन्त्री, गुणः
२ तन्त्रीसंदेशः
३ उन्मादः, क्षीबता

तारण (न.) १ संतारणम्
२ न्यासः
तारांबळ (स्त्री.) संकुलता,
व्याकुलता
तारा (पु.) नक्षत्रं, तारका
तारीफ (स्त्री.) (अरबी) प्रशंसा,
स्तुतिः
तारूं (न.) नौका, तरिः, यानपात्रं
ताल (पु.) १ समन्वितलयः, तालः
२ तालवृक्षः
तालीम (स्त्री.) व्यायामशाला,
मल्लशाला
ताव (फारसी पु.) १तापः, औष्ण्यम्
२ अखण्डपत्रम्
तावदान (फारसी न.) काचफलकम्
तास (पु. अरबी) १ होरा,
२ वाद्यविशेषः
तासणी (स्त्री.) तक्षणी
तासणें (क्रिया.) तक्ष् (१ प.)
ताळतंत्र (न.) पूर्वापरसंगतिः
ताळा (पु.) अनुभवः, प्रतीतिः
ताळू (पु.) तालु, काकुदम्
तिकिट (न. इं.) प्रवेशपत्रम्,
अनुज्ञापत्रम्
तिखट (न.) कटुचूर्णम्
(वि.) तिग्म, तीक्ष्ण, कटु
तिजाई (स्त्री.) तृतीयांशः
तिजोरी (स्त्री.) दृढायसपेटिका ;
आयससंचिका.
तिटकारा (पु.) निर्वेदः
तिडीक (स्त्री.) शूलं, तीव्रव्यथा
तितका (वि.) तावत्
तिथि (स्त्री.) तिथिः, चान्द्रदिनम्

CC-0. Sri Radha Krishna Samsthan, Delhi. Digitized by eGangotri

संस्कृत-मराठी-सुभाषित-कोश

गीर्वाणवाणीषु विशिष्ट-बुद्धयोऽपि केचन ये रसिकाः भाषान्तर-लोलुपाः, तेषां कृते तु उपर्युक्तो विभागद्वययुक्तो ग्रन्थः सत्यमेव मनोहारी। किमपि पृष्ठमुद्घाट्य, कमपि भागं पठन् वाचकः परमार्थत एव मुदं प्राप्स्यतीत्यत्र न कश्चिदपि संदेहः । कस्या अपि भाषायाः अन्यस्यां भाषायामनुवादं कर्तुमनसः अग्रे द्वौ जटिलौ प्रश्नसंकटौ सर्वदा स्थितौ। यथार्थता, योग्यपदरचना च। किंतु संस्कृत-महाराष्ट्र-भाषाद्वयस्यापि विदुषा अनेन ग्रन्थकारेण एतौ प्रश्नौ सम्यगुत्तरितौ। न केवलमेतत् किंतु क्वचित् क्वचिदस्य रचना भाषान्तरस्य पारं गत्वा सर्जनान्तरं प्रतिसृष्टि-रिवाभाति।

श्लिष्टरचना, समासयोजना च एतद्विशेषद्वययुक्ता संस्कृतभाषा। तत्र श्लेषस्तु अनुवादे अपरिवर्तनीव एव। एव भाषान्तरकारेणाप्येतेन श्लिष्टपदास्तत्र बहुधा प्रयुक्ताः। तेन एषु स्थानेषु मूलसंस्कृते यः सुधासमश्चिरंतनो रसः, स प्रियाधरसुधारस इव मधुरोऽपि क्षणभंगुरः। समासविषये यो विधिरत्र स्वीकृतः स सत्यमेव चारुतरः संस्कृतेनाप्य-नुकरणीय एव। यथा--

"मरुल्लीलालोलल्लहरिलुलिताम्भोजपटली–
स्खलत्पांसुव्रातच्छुरणबिसरत्कौङ्कुमरुचि ॥"

इत्यस्य स्थाने

ववौ वायुर्जलं जातं चञ्चलं कमलानि च।
तेभ्यो रजो यद्गलितं तेन पृष्टं सकुङ्कुमम् ॥

इति प्रकारवती रचना स्याच्चित्, तया समासमूढा वाचका न भवेयुः, अपितु सुखेनैव समासमूढाः समासम् + ऊढाः स्युः ॥

एवंभूतोऽयं द्विखण्डात्मको ग्रन्थः। अनावश्यका अस्य प्रशंसा। नहि कस्तूरिकामोदः शपथेन प्रकाश्यते। स्वान् ग्रन्थानभिप्रायार्थं प्रेषयन्ति। "वाणी ममैव सरसा यदि रञ्जयित्री न प्रार्थये रसविदामवधानदानम्।" इति दण्डितराजदर्पोक्तिरपि ग्रन्थे एव शोभते न व्यवहारे। अनेनैव हेतुना 'शारदा' समीपमागतोऽयं ग्रन्थः। तदनेन शारदामुखेन श्रीशारदा स्वयं वदति 'शुभं, शुभं, शुभम्' इति मन्तव्यम्।

८० पर्वतीदर्शनम् पुणें ९ दिवेकरोपाह्वो रामचन्द्रसुतो हरिः

खंड १-२ संपादकः- ल. गो. विंझे मूल्यम्-१४ + १५ रू.

CC-0. Sri Radha Krishna Samsthan, Delhi. Digitized by eGangotri

शारदा– (पुण्यपत्तनम् २.) ९: ११-१२ ★ रजि. क्र. एम्. एच्. ५५७
● लायसेन्स क्र. १३७ टु पोस्ट विदोट प्रीपेमेण्ट.

...र त्न म ञ्जू षा

॥ श्रीः ॥

न. दिल्ली
१७। २। १९६८

आयुष्मते गिरीशाय स्वस्ति ।

धर्मचक्रप्रवर्तनाय-बोधवाक्यमण्डिता लोकसभा नैकवारं साक्षात्-कर्तव्या, तत्रत्यं कार्यजातं द्रष्टव्यं, श्रोतव्यम् इति मे चिराय व्यसनम् । तदनुसारम् अद्य मध्याह्ने ३ वादनसमये प्रविष्टः अहं लोकसभापरिसरम् ।

कामरूप-मद्र-कश्मीरादिराज्येषु भाषिक-जातीयप्रश्नान् निमित्ती-कृत्य प्रारब्धः राष्ट्रनिष्ठाशून्यः कलहोद्रेकः चर्चाविषयः । गृहमन्त्री चह्वाण यशवन्तरायः सर्वेषां विरोधकानां लक्ष्यम् । युक्तिवचोभिः सप्रमाणं भृशं भर्त्सितं भारतशासनं सर्वैः विरोधकैः क्लैब्यवृत्तिसमाश्रयणार्थम् । प्रा. हिरेन मुकर्जी–नाथ पै–मधु लिमये–प्रा. बलराज मधोक–आचार्य कृपलानी–प्रभृतीनां भाषणानि प्रभावपूर्णानि । शासनपक्षः अगतिकः इव प्रत्युत्तरं दातुम् अक्षमः भाति । महामन्त्रिणी श्रीमती इन्दिरा गान्धी टीकाप्रहारेण भृशम् अस्वस्था एकाः उपमहामात्यैः मोरारजी देसाई-महोदयैः अपरतः राजा दिनेशसिंहैः ततश्च श्री. चह्वाण यशवन्तरायैः सह विचारविनिमयं कुर्वाणा आसीत् । विद्युल्लेखा इव मध्ये एव सपदि उत्थाय महामन्त्रिणी स्वात्मानं दोषारोपात् मोचयितुं वाक्यद्वयेन कथं कथम् अपि प्रयतते । श्री. मोरारजी देसाई महोदयाः शेषं कोपेन पूरयन्ति प्रत्युत्तरसमये । श्री. चह्वाण यशवन्तरायाः दक्षचित्ताः सधैर्यं विरोधकानां वाग्बाणान् प्रत्यर्पयन्तः दृश्यन्ते । तेषाम् प्रत्युत्तरभाषणे क्रोधावेशः, अस्वस्थता, काचन त्वरा वा नैव दृश्यते । धीरगम्भीरः महाराष्ट्रपुरुषः अयं विजयं संपादयति लोकसभागृहे इति अभिमानास्पदं मे भाति । परं लोकसभाकार्ये विरोधकानां प्राबल्यम् अविगणय्य शासनम् इतःपरं 'मनःपूतं समाचरेत्' इति नयेन कार्यजातं कर्तुं न प्रभवति इति सिद्धम् ।

बाबा

संपादकः मुद्रकः प्रकाशकः स्वामी – वसन्त अनन्त गाडगीळ
मुद्रणस्थलम्– यशवन्त मुद्रणालयः, १८३५ सदाशिव, पुण्यपत्तनम् २.
प्रकाशनस्थलम्-१.- म.म. प्रा. द.वा.पोतदार, ४९८ शनिवार, पुण्यपत्तनम् २.
२.– श्री. ल.म. चक्रदेव, ३१८ राममोहनमार्गः मुम्बापुरी ।
कार्यालयः— खजिनामहालभवनम्, ४२५ सदाशिव, पुण्यपत्तनम् २.

CC-0. Sri Radha Krishna Samsthan, Delhi. Digitized by eGangotri